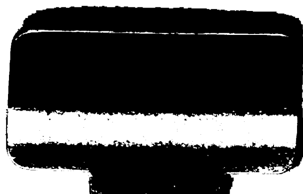

GESCHICHTE

der

HEBRÄISCHEN TYPOGRAPHIE

IN KRAKAU

von 1530 bis auf die Gegenwart

von

B. Friedberg.

Krakau, 1900.
Druck von Josef Fischer. Verlag des Verfassers.

מאת המחבר כבר יצאו לאור הספרים האלה ונמצאים להמכר
בבית מסחר הספרים של ה' א. פויסט בקראקא :

תולדת רבנו יוסף קארו ופעלתו בשדה הספרות. דרוהוביטש תרנ"ז.

לוחות זכרון, כולל העתקות אבני המצבות בבית עלמין הישן בקראקא משנת ש"ט. שם תרנ"ז.

השקפה על דור וחיי הג"מ אברהם ברודא. שם.

כתר כהנה, תולדות וקורות הג"מ שבתי הכהן וצאצאיו. שם תרנ"ח.

מרגניתא שפירא קורות הג"מ נתן שפירא מהוראדנא. שם תרנ"ט.

הערה

אביא פה במספר ובשמות הספרים שנדפסו בעירנו בחסרון שנות הדפסתם — ואודה להרה"ח הדר. ראָבין כי העידני על הדבר הזה — : „בית דינו של שמואל" על רות ואסתר מהרי שמואל מקשן בהרי פנחס הכהן מפראג. „יגון לב" באור איכה מהנ"ל. „מנורת זהב כלה" מר"י אלנאקווא (ראה אוה"ס אות מ׳ נו׳ 1436), „עדות ביעקב" תשובה מהרי יעקב ששפורטש. „עבודת הלוי" מ"ם כל המצות כפי דעת הרמב"ם בסדר התורה מהרי שלמה בהר, אליעזר הלוי „פירוש רות" עפ"י הסוד להרי עובדיה מברטנורא. „פירוש המשניות" להרמב"ם. „פרקי שירה" עם תרגום יידיש-דייטש, „קול מבשר" מהרי יצחק בהרי אברהם עקריש, „תיקון קריאת שמע" סדר ק"ש על המטה עם תקוני וכונות מהר"מ קורדובירו והאר"י מהרי יהודה ברי דוד הכהן.

תודה גלויה!

מעומק לבבי תודתי נובעת למנהלי בית עקד הספרים „עזרא" בעירנו. (וביחוד להעקדן הנכבד החה"ש מר מיכל בערקאָוויטש) כי שערי „עזרא" פתוחים היו לפני בכל זמן ועידן, ויכלתי להשתמש בפנקסי הקהלה לרגל מלאכתי זאת. ברוכים יהיו מאת ה׳! — כן אודה להרב החוקר המצוין פרופ׳ דר. מ. בראנן אשר האיר עיני בדברים רבים. ברוך יהיה!

הזה י"ל ספר מיוחד, בו יְסֻפר בפרטות התפתחות בית דפוס הזה, ויורשמו בו כל הספרים והעתונים שיצאו מתחת מכבש מכונותיו. הס' הזה יֵערך ע"י חתנו מר י. ק ר פ ל, עורך העתון הביבליוגרפי „י ר ו ש ל י ם", שהנהו כעת גם מנהל המחלקה העברית והמגיה בבית הדפוס הזה. —

וספרים שונים בכל מקצועות הספרה העברית, אכן אחרי שלש שנים נתפרדה החבילה וישאר בית הדפוס בידי ה' פ י ש ע ר לבד ומאז החלה תקופה חדשה בהתפתחותו, כי ה' פ י ש ע ר היה מאז והלאה לאחי־עזר ולאחי־סמך לשוחרי החכמה והתושיה ויעוררם להעלות הגות רוחם עלי ספר, והוא הביא דבריהם תחת מכבש הדפוס, ואמנם מאז יצא שמעו הטוב על פני תבל פנו אליו ממרחקים המחברים והמו״לים והוא הדפיס ספריהם באופן היותר נעלה כאשר יעידו הספרים הרבים בכל מקצועות הספרה שנדפסו בבית דפוסו, שמספרם יעלה למאות, מהם הכי נכבדים: „אגרות שד״ל" (כרכים אחדים), „אוצר הספרות" (ד' שנים), „בתי האוצר", „אוהב גר" (מהדורא שניה), ועוד רבים מספרי שד״ל; „אנשי שם", „מדרש שמואל", „אגדת אסתר", „באורים לר״י הפניני", „קריה נשגבה" מאת הר״ש באבער; ספרים רבים מהוצאת חברת „מקיצי נרדמים", „האשכול" (ג' כרכים) „ממזרח וממערב" (ב״ח) „החוקר" (ט״ו חוברות), „כל ספורי מ״ד בראנדשטעדטער"; „בית המדרש" לברדישעבסקי „ילקוט שלמה", וספרים אחרים מהר״ש רובין — מלבד ספרי השכלה ושיר וספרים תורניים אין מספר. רבים מהספרים הנזכרים הו״ל על חשבונו, מלבד ספרי תפלות וחומשים שונים שקנו להם שם בשוק־הספרים. בשנת תרנ״א הו״ל על הוצאותיו את „הזמן" (ע״י עורכו ה' ר. א. ברודס), וכאשר חדל „הזמן" להופיע ע״י סבות שונות, קרא הנה את ה' י״ש פוכס עורך „המגיד" מברלין, ויעזור על ידו בכל מאמצי כחו להו״ל את העתון הזה, שכבר חדל גם הוא מהופיע, מחדש בעירנו, ומאז ועד היום יודפס „המגיד" בבית דפוסו. חברת „אחיאסף" בווארשא הו״ל בבית דפוסו את עתונה הזשרגוני „דער יוד" זה שנתים, וזולת זה תדפיס אצלו עוד ספרים אחרים מהוצאותיה. בית דפוס הזה הנה הולך וגדול, מלבד הספרים העברים נדפסו בו גם ספרים אשכנזים רבים יקרי הערך ועתונים שונים בשפות אשכנזית ופולנית, בו ידפיס כעת הפרופ' יצחק קאסטיליאני איש טריאסטי סדרי „המשניות" עם העתקה איטלקית, בו ידפסו גם ספרים ודיסידטציות שונות, בשפות ערבית סורית ויונית. בית הדפוס הזה הנהו משכלל בכל האופנים ויוכל להמציא לכל דורש מבוקשו. — בעוד שלש שנים יחוג המדפיס מר פישער את חג החמש ועשרים שנה מיום יסד בית דפוסו, ולכבוד החג

(תרכ״ח), „לקט אמרים״ קבצת מאמרים מאת גולדשטוף (תרכ״ט), „איש חיל״ על קורות הרב מ׳ דובעריש מייזעלש ז״ל (תרל״א), „הגדה״ עם באור הר׳ נתן שפירא (תרל״ד), ועוד ספרים שונים, וכפי הנראה לא עשה האדון בודוויזער חיל אז במלאכתו כי עזב את עירו ויסע לב״בה ויכונן לו שם בית דפוס.

* * *

בשימנו מבטנו על איכות הספרים אשר ראו אור אצל בודוויזער, נוכל לשפוט בצדק כי בית־דפוסו עמד במדרגה היותר שפלה מכל בתי דפוס שקדמו לו. מכל הספרים שנדפסו אצלו, מלבד ס׳ הרב שי״ר ומייזעס אשר נוכל לכנותם ספרים, טוב היה שלא נבראו משנבראו; חוג הקוראים בהקשיבם אז מהתיסדות בית־דפוס עליץ לבם, ובקרבם נתנה שמחה, כי זה היה ישעם ואדיר כל חפצם, באמרם זה יראני טוב, ויביא ברכה לספרתנו, אבל עד מהרה נוכחו לדעת כי תוחלתם נכבזה, ותחת בושם מצאו מק, ואיככה יכלו לתמוך מפעלו ולאסף אל ביתם גבוב דברים וספטוטי מלים בעלמא, ולהעמיד בשורה אחת כרמי־חמד ובכורי־תועלת עם דברי הבל שאין בם מועיל, והם כבר רגלו בדברי־חפץ מעת פרשו הכרמים מוטות כנפיהם, ודגנם ותירושם שטפו עברו מלא רחב הארץ, ונועם צוף פִּרְיָם מתק לחכם זה עשרות שנים, ואפילו בר בי רב דחד יומא שנגע בספרתנו רק בקצה משענת בינתו לא יחליפם, ובל ימיר טוב ברע אשר כמו יתרון האור על החשך יתרונם, ומה לו לצרה הזאת להוציא מחדר משכיתו הישן שרמס ספרתנו מפני החדש שרמס לארץ כבודה והדרה? — אמנם כן בודוויזער הרה עמל וילד שקר, לכן שב עמלו בראשו, וכמפעלו נמלו לו.

* * *

בשנת תרל״ט (1879) יסד פה המשכיל ה׳ יוסף פישער בהשתתפות ה׳ ווינדלינג מוויעליטשקא בית דפוס, ויהי ראשיתו מצער בהדפסת חוברות קטנות, ויפרד ה׳ ווינדלינג מעליו בשנת תרמ״א, ויבא ה׳ פישער בברית עם ה׳ דייטשער, ושכם אחד עבדו בחריצות ידים וידפיסו בעת הזאת את עתון „התור״, ואחרי כן גם את „מחזיקי הדת״

„מלוכת שאול״ חזיון מהר׳ יוסף טריפולוביטש, „צדק ורשע״ מחזה מר׳ מנחם מענדל זילבערשטיין בגדל אוקטאב קטן (תקס״ב), וס׳ „משפטי שלום [52]) מניז המצות כאשר מנאם הרמב״ם בלשון שירה מיוסדים אשר נצחתי בשיר אני הצעיר שבכהנה שלום שכנא בהחסיד שבכהנה מ׳ חיים זלה״ה מקראקא, נחלק לשבעה ימים על פי א״ב מרובע תשר״ק אלב״ם ואתב״ש וכהנה, ושם שכנא חתום בארבעה חרוזים האחרונים״ (תקס״ג).

והימים ההם ימי בכורי ההשכלה בגליציה; שָׁמֶיהָ החלו להטהר מעֵפלי אפל וחשך אשר כסום, עיני יושביה אורו מנופת צוף שירי התפארת שיומתקו לחכם, ויפעלו עלימו פעולה עזה לרדות בנעמם, השחר פרוש על הרי ישראל בנגה זרחו ואור חדש הופיע,— ההשכלה אשר לאורה ראו אור, ויהיו כמהים ותאבים לשיר שירי שפת קדש שפת חוזי־יה, ויניפו ידיהם לאט לאט לבער ולהדיח הבערות והסכלות מהסתפח בבתיהם, והכהנים שפירא חזו חזיונות ויעשו מטעמים כאשר אהבה נפשם בידעם מה קהל הקוראים דורשים מאתם, ולמרות כ״ז ראו סמן רע בעמלם ויאבדו אצל מעשה הדפוס הון עתק, ותכל עבודתם.

כארבעים שנה אחרי שנשבת בית דפוסם ויאהל פה האדון קארל בודוויזער עם בית דפוסו בשנת תרכ״ג (1863) ואצלו ראו אור הדפוס „צפנת פענח״ בשפת גרמנית ע״ד הקבלה בצרוף הוספות עבריות מר׳ יצחק מיזעס (תרכ״ג) „מנחת בכורים״ שירים מר׳ משה מרגליות (בגודל 32°), „מחזורים עם תרגום יידיש־דייטש, „סליחה ליל הושענא רבה שאומרים בעירנו, „מגלה עפה״ נגד סמאלענסקין מר׳ [יעק]ב [פאמ]ם, „נחלת יהודה״ דברי בקרת מהרב שי״ר ע״ד החסידים ודעותיהם, ונגד האורשריםט מגייגר הובא לדפוס ע״י בנו הר׳ דוד והגיהו הר׳ אברהם הכהן קאפלאן

---

[52]) הי׳ מאדלינגער בספרו חיי ארימטו (ע׳ 86) התחליף את הר׳ שלום שכנא בעל משפט שלום, עם הג״מ שכנא מלובלין, אשר זה האחרון חי כמאתים ושבעים שנה לפניו, ואף גם זאת בעל משפט שלום היה כהן, והג״מ שלום שכנא מלובלין לא היה מזרע אהרן. ולפי הוכחה הזאת נפל בנינו של הה׳ מאנדלינגער שם בספרו בבירא.

ס׳ „מאירת עינים״ (סמ״ע) מהג״מ פלק כ״ץ (ת כ ״ ח), „לוח החיים״ על ההנהגת שמירות הבריאות מהר׳ ר פ א ל, הובא לדפוס ע״י הר׳ חיים באכנר (ת כ ״ ט), „חלקת מחוקק״ על ש״ע אה״ע מהג״מ משה מווילנא, הובא לדפוס ע״י בנו הר׳ רפאל הנזכר, „קצור יוסיפון״ בשפת יידיש־דייטש מהאשה א י ד ל בת הג״מ משה הר׳ מענדילש (ת ״ ל), ובזה נפסקה גם עבודת מהרי״ל מייזלש, ובית דפוסו הפרע בעת שלמון המלך מ י כ ל.

שנים רבות תחלופנה מאז בטל בית הדפוס אשר יסדו ויכוננהו הרב מ׳ נ ח ו ם מ י י ז ל ש וחכמת מעשה הדפוס הסתתרה מהאיר פניה על עירנו להקים לה פה נאל עד שנת ת ק ס ״ ג (1803), ואז החל לנסה כחו בהתיסדות בית הדפוס תורני ומופלג בתורה, אך תורתו לא היתה בידו קרדום לחפור בה, כי כנען היה מכנעני ונכברי העיר, ויחננו ה׳ בהון ועושר בעלותו כפעם בפעם עירה לייפציג רבת המרכולת, ה״ה הרב מ׳ נ פ ת ל י ה י ר ץ ש פ י ר א כ״ץ, חסרון בית הדפוס בעירנו היה מרגש לו וקבל עליו לתקנו, ואמנם יסדו בשנת תקס״ג, ותהי ראשית המלאכה „מ ד ר ש ת נ ח ו מ א״ באותיות מרבעות קטנות, ובשולי היריעה באורי מלים קשים ההבנה באותיות רש״י בגדל אוקטאב, „ו ס ד ר ה ס ל י ח ו ת״ באותיות מרבעות מנקדות (ובקציהן תקנת הח״ק נחש״א) — הנאמרות בעירנו שנה שנה ביום ב׳ שמות, — אכן בית דפוסו הפרע אחרי זמן מה, אולי מפני היותו עמוס הטרדות בעסקיו ב ה ס ו ל י נ א בוויעליטשקא ובנסעו בימי השוק ל ל י י פ צ י ג, ויניחו האותיות והכלים כשבע עשרה שנה כעונה בלי הפוכה, ואז בראשית שנת תק״פ (1820) לקח לו לעזר את בנו הר׳ א ה ר ן ש ל מ ה, והוא הפיח רוח חיים בהעצים היבשים האלה וישיבם לתחיה, בהחלו לסדר עמהם ספרי „הנביאים והכתובים״ עם ר ש ״ י מצודות והעתקת יידיש־דייטש בשם „מגישי מנחה״ (נשלמו בשנת תקפ״א), ס׳ „תפלה למשה״ מהר׳ משה אלמושנינו באותיות רש״י גדולות ובגדל קווארטא „הגדה״ עם באור „חות דעת״ מהרי״י מליסא, „ראשית למודים״ בחכמת הטבע מהר׳ ברוך לינדא (כל אלה תק״פ), „שלמי נזיר״ הנהות ובאורים במסכת נזיר מהר׳ שלום שכנא כ״ץ דיינא בעירנו, בתבנית אוקטאב, „סדר עולם רבא וזוטא להראב״ד״ (תקפ״א), "אגרת ארחות עולם״ מהר׳ אברהם פריצול,

חקו כמעשיהם ולמוד הקבלה מלפני למוד התלמוד הוציאו, והקבלה הרימה ידה ותגבר בארץ, המון העם החל לפנות עורף לחקר ההלכה ומפלין דרבנן נזורו אחור, ויהי מלחמת הנסתר בהנגלה, ויד הראשונה על העליונה נברה חילים; למוד התלמוד כשבלול תמס יהלך, ויהי כמסוס נוסס וכמעט נשכח כמת מלב למפח נפש המדפים אשר רק להם עיניו נשואות, כי אין הקומץ ישביע את הארי, ומהדפסת ספרי הקבלה לבד לא יכל בית הדפוס להתקיים ולעשות פרי בעבור המדפים והפועלים.

* * *

בית הדפוס של המחוקק מהר״ן עם כל כליו נפל ירשה בערך שנת ת״ם (1659) ליד חתנו לוקח בתו הרב מ׳ יהודה ליב מייזלש[50]), והוא בידעו נאמנה כי ימי עמל ותלאה היה לחותנו אצל מעשה הדפוס, החל לנהג המלאכה בקטנות כי לא חפץ להשקיע בה ראשו ורובו עם כל חילו, ותהי ראשית המלאכה ס׳ „כתב נבחר״ אגרון מהר׳ משה בהר׳ יעקב קופל מלבוב (ת״ם), „תהלים״ עם רש״י[51]), „מנהגים״ עם באורי הר׳ יחיאל מיכל מורפטשיק (ת״ך), „לשון זהב״ תבנית אגרות בחרוזות (תכ״א), ואחרי זה נפסקה העבודה עד שנת תכ״ו, ובאותה שנה הדפיס ס׳ „תקוני תשובה בשפת יידיש־דייטש מהג״ם אריה ליב הנקרא „הוכער ר׳ ליב״ שהיה אז בעירנו האב״ד. ואז היו פה הפועלים בבית הדפוס הועצר כתריאל בן צבי מאפטא הפרעסענציהר מרדכי בן בנימן, אברהם בן צבי ואחיו יעקב מפפשנאב (Paczanow) — שהיו לפנים מסדרים אצל חותנו, כנדפס בקצה המג״ע, — ויהודה ליב בן אשר אנשיל ר׳ אבינדורס. המגיה היה הרב מ׳ רפאל (בן הג״מ משה בעל חלקת מחוקק) חתן הר׳ אייזק רב בווענגרובי. מאז והלאה נדפסו אצלו „ראשית חכמה״ הקצר להר׳ יוסף פויטו ובקצהו „מרפא לנפש״ להר״י אשכנזי (תכ״ז),

[50]) הרב מ׳ יהודה ליב מייזלש בן הרב מ׳ שמחה בונם (בן הג״ם אברהם מייזלש) היה נצר מטעי להרמ״א, כי אם מהרי״ל היא מ׳ דרעזיל בת הרמ״א (כמו שהבאתי בספרי לוחות זכרון ע׳ 43); כנראה היה מהרי״ל גם מופלג בתורה ובשנת תפ״ח נדפס באמשטרדאם ספרו „מעמי המסורה וחדושי אגדות״ הש״ס ע״י בנו הר׳ נחום.

[51]) ראה Zunz, Zeitschrift. etz. 1822 pag. 859 (העירני החח״ש מ׳ בערקאוויטש).

הדפסת ספרים עברים והתמו יחדו גם התלאות והמצוקות אשר סבל ושבע במשך תשע־עשרה שנה שעבד ביגיעת בשר, בחפצו להעמיד בית דפוסו על מצב טוב, ולא עלתה בידו להפיק זממו הטוב ולבצע מחשבתו.

* * *

הסבה הראשית שהֵסִבָּה אז להשבתת בתי הדפוס העברים בפולניה, —בעירנו ובלובלין—, היא, כי הקחקים התנפלו אז על רוב הערים בפולניה, ויפרעו בהן פרעות ותהיין למרמס תחת כפות רגלם, ועם ישראל היה השה לעולה ויהי לבז ולמשסה, ואלה אשר נמלטו על נפשם בעור שיניהם ויצילם ה׳ ולא נפלו בפח יקוש, נפוצו לכל פנה ועבר לבקש טרף לביתם להחיות נפשם הרעבות, ולא נפלאת היא אם לעת כזאת התורה מונחת בקרן זוית באין שם אליה לב, ואין פונה, אין דורש ומבקשה. „אם אין קמח אין תורה" גמרו חכמי המשנה אמר, ובפרט שמעתתא דבעי דעה צלולה ומיושבת כיומא דאסתנא, ואיך יוכל קרוץ מחומר להיות שליט ברוחו ולעצור בעד שטף המון תלאות ומאורעות אשר יעברו ראשו, ובפרט כי באו מים עד נפש? אשר על כן החובה מוטלת עלינו לצדד בזכותם, אולם דא עקא יש דבר אחד עודנו עומד מנגדנו שלא לחרוץ המשפט על כלם שהם זכאים כי לא נוכל לעבור בחשאי על המדה הנטועה אז, וכבר היתה כמו נשרשת בלבות רבים וכן שלמים בפולניה, לבכר למודי הנסתרות על הנגלות, ויד הקבלה, שעלתה אז גם בעירנו כפורחת ותעש נצה, ותגיע למדרגה גבוה עד כי התלמוד נדחה מפניה גם היא, היתה במעל הזה. הרב מ׳ נתן נטע שפירא המחבֵּר ס׳ מגלה עמוקות אשר עמד אז לנס הקהלה בתור ראש הישיבה השפיק בה נפשו ותהי ילד שעשעיו, ויתבל אמרי ח״ן בחדושי התלמוד בעת דרשו ברבים במקהלות עם, וילמדה לתלמידיו הרב מ׳ נח דיין הנזכר המחבר ספר „תולדת נח"[49]), הר׳ ברכיה שפירא בעל „זרע בירך", ועוד, ואם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר? אם הר״מ ובית דינו בעלי התריסין העמיקו חקר עד מקום שידם מגעת, ועסקו בחביון עזם להתפשטות תורת ח״ן, מה עשו תלמידיהם הסרו למשמעתם? נעלה היא מעל כל שפק אשר גם הם

---

[49]) ראה מ״ש במחברתי מרגניתא שפירא עמוד 18.

אז המחוקק הר׳ נחום במצוק ולא יכל להיות נאמן במאמרו לסלק אז, לפני ר״ח אייר ת״ח, להר׳ ישעיה מהילדסהיים הסך שמנה מאות זה׳ פו׳ שהתחייב עצמו בשטר חוב בראשית שנת ת״ח, כמו שהזכרתי למעלה, וינהג עמו הר׳ ישעיה לפנים משורת הדין, וביום ב׳ ב׳ תמוז ת״ח הלוה לו „עוד מאה זה׳ פו׳ חוב גמור ואמיתי שהוא בין הכל תשעה מאות זה״פ, והנה התחייב עצמו כמהר״ן לשלם סך הנ״ל במ״מ בלי עיכוב ודחייה והמשכה בעולם ביריד יערוסלב הסמוך תח״ת... אמנם כמהר״י הנ״ל הודאה בהודאה גמורה שנתן לו כמהר״ן הנ״ל לי״ב בכל סך חוב הנ״ל לערך עשרים וששה כריכות קונטרסים המתחילים מן מרובה ואילך עד שמנה קונט׳.״ (שם סי׳ ארס״ד).

גם להר׳ אברהם ח׳ הר׳ ליפמן ריזלש בעל חובו, שקבל עליו מהר״ן מדפיס לשלם לו ח׳ אלול ת״ח שבע מאות ושמנים זה״פ, לא היה לאל ידו לשלם ויתן לו לבטחון ולמשכון אלפים סדורים ועוד ספרים שונים (שם סי׳ את״ז), וכה האבק הר״ן אם נושיו עד כי באו מים עד נפש, ולא מצא לפניו דרך אחרת לחלצהו מן המצר כי אם במכירת חצי ביתו, וימכרו לחתנו הנעלה הר׳ יהודה ליב מייזלש בעבור אלפים ושבע מאות ושמנים זה״פ במעות מזומנים, ביום א׳ כ״ו טבת תט״ת. (שם סי׳ את״ו) ורוח לו מנושיו. וממלאכת הדפוס כמעט היתה ידו מסלקת ממנה, אכן היה בידו מסדורים שהחל להדפיס לפנים עד הפרשיות, כמו שהזכרתי למעלה, ויתקשר אז, ביום א׳ כ״ו טבת ת״ט, עם חתנו הר׳ ליב הנזכר, „והנה הודה כמהר״ן... איך קנה ממנו חתנו הנ״ל סך שלש מאות ואחד ושלשים סדורים ונתן לו חתנו הנ״ל דמי מחירן עד פרוטה אחרונה, בכן נתן כמהר״ן הנ״ל רשות להרר״ל הנ״ל לקחת לו סך הנ״ל עד הפרשיות שנדפסו תכף והתחייב עצמו כמהר״ן להדפיסם על מלואם ושבם ולמסור לו עד הדף האחרון שלא יחסר מאומה״ (שם סמן את״ז). להפצרת הרב מ׳ יו״ט ליפמן העליר האב״ד פה אז הדפיס גם „הסליחה״ שחבר על הקדושים הרוגי ת״ח בשנת ת״ט, ובתחלת שנת ת״י הדפיס ס׳ „צוק העתים״ על גזרות ת״ח בארח שיר מהר׳ מאיר בהר׳ שמואל שעברשין[48], ובזה תמה מלאכתו מלאכת

[48]) הס׳ הזה נדפס לגודל חשיבותו עוד הפעם בחוברת הרביעית „לקורות הגזרות״ מרח״י גורלנד.

תח״ל עד אשר יניח מהר״ן משכון בשוה כפי סך הממרנ״ש״. ממוצא הדברים האלה נראה עד היכן הגיעה מדרגת מהר״ן אז, ולמרות עמלו הרב החל לנפול ולרדת מטה מטה לדאבון לבו; זה פרי עמלו!

בחצי השני משנת ת״ח האיומה הנכתבה ומסמנה בדם בספר דברי ימינו כי היתה מהולה ומאורגנת בצרות רבות והרפתקאות שונות אשר השתרגו עלו על צוארי בני ישראל, אלה אזכרה ואהמיה! בה נחשכו המאורות ונטלו אדירי התורה כי העבירום תחת השלת, בה נסתתמו מעינות התורה ונפסקה הישיבה בעירנו בעת נפקד מנהלה ואלופה הג״מ יהושע בעל „מגיני שלמה״ [46]), בה מת המלך וואלאדיסלב — ואחיו יוהן קאזימיר יירש כסאו [47]),— ובה נפסקה עבודת הדפוס בעירנו כמעט לגמרי. ההצלחה לא החלה מעודה להאיר פניה לר״ן בעבודתו ההדפסית; בכל משך ימי עבודתו בה עמד במצב רעוע, ובאחרונה נתרושש וידל. בעלי החובות אצים עליו להחזיר למו כספם אך הוא לדאבונו לא יכל למלא משאלותם. נושהו הר׳ ליפמן אשכנזי שהלוה בשנת ת״ה אלף ושלש מאות זהו׳ פולי׳ והר״ן מסר לו אז ברבית ביתו על שלש שנים,— כאשר הזכרנו למעלה,— הקנה הפעם שעבודו, ר״ל מסר הבית של מהר״ן, להאלוף כמהר״ז חזן הכהן ביום ב׳ ד׳ סיון ת״ח „בכל אופן שדר מקדמת דנא כמהר״ר ליפמאן הנ״ל, אזי כשידור... בשופי... במשך שנתים ימים ויבא כמהר״ן הנ״ל בר״ח סיון ת״ט ויתן לבנם כהר״ר מנחם מענדל הכהן הנ״ל סך שלש מאות וששים זהו׳ פו׳ במ״מ בלי עכוב בעולם ובר״ח סיון תיו״ד סך אלף זהו׳ פו׳ במ״מ... התרצו... ליתן להכתיב הרביעי בית הנ״ל בשופי בלי שום גמגום בעולם ע״ש כמהר״ן הנ״ל... אזי באחת מאלה אם לא תעשנה יתבטל תכף מעיקרא מעכשיו הריצוי הנ״ל שהתרצו עצמם... למהר״ן והמכירה הראשונה שנמכר להרר״ז הנ״ל... תהא בתקפה ובגבורתה כמקדם... א׳ ט״ב סיון תתי״ת (פנקס הנ״ל סי׳ ארס״ד). כנראה בא

---

[46]) הגאון בעל מגיני שלמה גוע ויאסף אל עמיו בעירנו כ״ח מנחם ת״ח ועמו נפסקה משרת הירש מתיבתא בעירנו כאשר כבר העירותי על זה בספרי לוחות זכרון עמוד 11.

[47]) בירח אייר תח״ל „מת המלך החסיד ולאדיסלב, ושלום ונחה ושקטה הארץ בימיו׳ (פנקס תח״ק בתחלתו).

ספרא מתא. וכמהרר״מ וחתנו כהר״ר שמואל הנ״ל ע״ק זב״ז לקיים כל הנ״ל כדין כל ע״ק בשעת מ״מ״ (שם ס׳ אלף קמ״ב).

בחדו״ה לחדש אדר תחי״ת התקשר עצמו הר״ן להדפיס מקצת מסכת „בבא קמא״ אבן הצעד הזה שהיה האחרון לשנת ת״ח בההדפסה, יגלה לנו דברים אשר לא פללנו לשמוע מהר״ן מהפים, האיש הזה הנודע אז למדי בפי כל למהימן בדבורו אלצהו ההכרח לתת במשכון אותיות מבית דפוסי ההיו חביבות עליו כבבת עינו לבטחון. ואלה דברי הפנקס: (סי׳ אקצ״ב) „האלי׳ מ׳ נחום מדפים בא לפנינו והתחייב עצמו בתורת חיוב גמור ואמתי למסור וליתן להנעלה כהר״ר אברהם יצ״ו ח׳ ר׳ ליפמן ח״ר שמנה קונטרסים של גמרא פ״י ר״י מן תחלת קונטרם ק״ה עד כלות המסכת דב״ק כל קונטרם יחזיק שלשה בונין מספרם יהא חמשה אלפים קו׳ ואינו רשאי להדפיס יותר מסך הנ״ל כ״א עוד ערך שלשים קונטרסים עכ״פ לא יותר. הודה כמהרר״ן שקבל מן הרר״א כל דמי המכירה עד סך מאה ושלשים ושמנה זהו׳ פו׳, והתחייב עצמו כמהרר״א לשלם לצורך פועלים ותמיד כשיתן כמהר״א הנ״ל איזה סך למהר״ן או לאשתו של מהר״ן יתן לו מהר״ן או זוגתו קויט ויהא לאותו קויט כל תוקף... ותמיד כל קונטרם שיהא נדפס ונתן ומסודר כראוי מחויב מהר״ן תכף למסור וליתן למהר״א בלי שום עכוב בעולם, והר״א הנ״ל הודה שבידו כהיום עשרים וחמשה באלין נייר שמנה ריזי״ן של מהר״ן למשכון והחזיר למהר״ן ג׳ בלין עפ״י קויט של מהר״ן וכן בכל שבוע יתן כמהר״א למהר״ן ד׳ בלין כדי להדפיס עליו באותה שביע גם יש ביד הר״א למשכון ש״ח על ר׳ נחום לערך שבעה מאות ושמנים זהפ״ו ד״פ ח׳ אלול ת״ח עוד יש בידו למשכון שנים עשר בונין מצאנה וראנה בכל בונין אלף וחמש מאות בונין גם שני בונין מיוצרות של סידור בכל בונין שלשה אלפים גם כתב דייטש חדש לערך משקל צענטין והגה ת״כ כמהר״א הנ״ל שתיכף כשימסור כמהר״ן לו הגמרא כנ״ל אזי מחויב להחזיר לו הצאנה וראנה גם היוצרות גם הכתב דייטש... אך הממרניש יחזיק כהר״א עם הגמרא הנ״ל עד שישלם לו מהר״ן הממרניש או יחזיר לו הגמרא הנ״ל בכלל ואינו מחויב ר׳ אברם הנ״ל לשלוח הגמ׳ ליערסלב

כל פרטי הדברים המבוארים למטה בשטר זה הלא יפול דבר א׳ ארצה. דהיינו כמהר״ר נחום יצ״ו הנ״ל התחייב להדפיס אלף מחזורים עם פירוש משלש רגלים וימים נוראים עם כל השייך להם בכל אופן שנדפסו בק׳ פראג בפעם אחרונה דהיינו עם שלש מגילות ודינים ממעגלי צדק והנייר יהא כפי הנייר המונח בידי הם וחתום עליו כמהרר״ן הנ״ל אך מה שנדפס כהיום עד בוגין ששה עשר ועד בכלל לא יקפידו האלופים הנ״ל ועכ״פ הנייר היותר טוב בדפוס שלו התחייב עצמו כהררר״ן בת״כ בפ״מ ליתן להם וכל הוצאות שיעלה על הנייר והדיו ושכר פועלים חולת זה מכל מה שהפסה וכו׳ הכל כאשר לכל יהא כמהרר״ן הנ״ל והאלופים הנ״ל יתנו למהרר״ן הנ״ל בעד כל מחזור ומחזור מכל השנה לא יחסר מאומה כנ״ל סך שני ד״ה עשרים גדול׳ והפרעון יהא באופן הזה כל מה שיצטרך המהר״ן ליתן שכירות פועלים ולקניית נייר ולשאר צרכי הדפוס אשר יאמר כמהרר״ן כי הוא זה האצטרך לצורך הדפסת המחזורים מחויבים האלופים הנ״ל ליתן תכף בלי שום חליק׳ שבעולם ומלבד זה מה שיגיע למהרר״ן יותר כפי ערך החשבון אזי כל מאה זה׳ שיגיע לו יתנו לו המה ג״כ. והאלוף כמהרר״ן הנ״ל התחייב עצמו להתכשר במלאכת הדפוס הנ״ל עצהיו׳ שבאפשרי בעולם ועכ״פ יהא נדפס בכל שביע ושביע תמידים כסדרן חמשה בינין וכבר יוחד להפרעם א׳ ואינו רשאי להוסיף להדפים לו לעצמו יותר מסך הנ״ל כי אם סך חמש מאות מחזורים אמנם לא יהא רשאי למכרם כ״א אחר שימכרו השותפים הנ״ל ערך תשעה מאות מחזורים או בכלות שנתים ומחצה מיום כלות. וגמר הדפסת המחזורים בכלל. גם נתקשר כמהרר״ן שבאם יצטרכו השותפים הנ״ל למהר במלאכתם כדי שישלימו הדפסה קודם ר״ח מנחם ת״ת לפ״ק מחויב כמהרר״ן הנ״ל ליתן להם עוד פרעם א׳ על ארבעה שבועות, וכל מה שיתנו למהרר״ן כנ״ל יתן להם על הנתינה כתב ידו ויהא לאותו כ״י כל תוקף נאמנות שבעולם כאלו נתקיימ׳ ע״י ספרא מתא, וכל הקויטען שבידם עד היום הזה נכללו כבר בקויט גדול שיש עליו שנכתב ונחתם ג״כ כהיום הזה וכן כל כ״י שיהא ביד מהרר״ן כנ״ל מא׳ משלשתם הנ״ל על קבלת בינין מן המחזורים שיודפסו יהא ג״כ לאותן כ״י כל תוקף נאמנות כאלו נתקיימ׳ ע״י

בראשית שנת ת״ח הדפיס המדפיס הר״ן על הוצאותיו ס׳ „צאנה וראנה״ בשפת יידיש־דייטש מהר׳ יעקב בהר׳ יצחק מיאנוב, וס׳ „ארזי לבנון״ קובץ מדרשים שונים מוגהים ומסודרים לדפוס מאת הר׳ חיים באכנער [45]), ואחרי זה ביום ה׳ ט״ז חשון קנה בחזרה השלשה אלפים „סדורים״ של ר״ח שנדפסו בדפוסו שקנאם ממנו הר׳ ישעיה מהילדסהיים בקץ שנת ת״ז,—כמו שהזכרנו למעלה,—„ונמסרו כולם כאחד למהרר״ן הנ״ל וכמהר״ן הנ״ל התחייב עצמו לשלם מחיריהן סך שמנה מאות זהפ״ש במ״מ קודם ר״ח אייר הבע״ל ת״ח וע״ז שעבד כמהרר״ן לכמהררי״ כל נכסיו מא״מ דקנה ומיקנה וכל מידי דאקרי נכסין וביחוד פרטי כל הכלים המצטרכים למלאכת הדפוס ועם הקיומים והזכיות אשר לו על מלאכת הדפוס באופן שבאם יעבור ח״ו כמהרר״ן הנ״ל אפי׳ רגע כמימרי׳ על זמן ומועד הנ״ל יהא הרשות ביד מהררי״ הנ״ל למכור כל נכסי ומטלטלי׳ של מהרר״ן אף בחצי שויין כדי להוציא חובו הנ״ל עד פרוטי אחרוני. ומלבד כי עונש יענש על עברו על ת״כ ח״ו ונוסף על זאת יחול עליו ליתן למהררי״ הנ״ל בחוב גמור בלי שום אסמכתא בעולם עשרים אדומים בעד היזק׳ בלי שום טענה ואמתלא בעולם״ (פנקס הקהל סי׳ תת״ף). ביום ג׳ כ״ו טבת בשנה הזאת „נתקשרו יחד בקשר חזק ואמיץ בל ימוט האלופים כמוהר״ר מנחם מן יצ״ו ח׳ מוהר״ר הירש דיין כ״ץ ז״ל וכמוהר״ר מאיר יצ״ו שמש בבהי״ וחתנו כהר״ר שמואל יצ״ו וכמהר״ר מנחם הנקרא נחום מדפיס יצ״ו על

[45]) תולדתו מבוארת באריכות דברים בס׳ Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien, pag. 192 כאת המנוח הפרופ. קויפמן ז״ל. ויש להוסיף על דבריו שם אשר על הדפסת ספרו אור חדש באו בהסכמת מקובלי הדור כמו הג״מ יעקב טעמרלש אבד״ק קרעמניץ (ט״ו טבת ת״ך)׳ הג״מ גרשון אשכנזי בעל עבודת הגרשוני שהיה אז אבד״ק ווינא (יום ו׳ ד׳ ניסן אות לטובה לפ״ק), הר׳ שלמה בהר׳ יוחנן אשכנזי רייכבאך אבד״ק האלברשטאדט (כ״ש סיון תל״א). הר׳ יעקב בהר׳ אהרן שפורטש באמ״ד (כ״ה סיון הושיעם לפ״ק), ועוד רבים וכן שלמים. כמו כן הנהו מזכיר שם חבורו אורחות חיים, ובס׳ Bibliotheca Hebraiea Tom IV, p. 1190 נעתקה מצבת קבורתו בפיורדא שנפטר ונקבר שם ביום ד׳ י״ג שבט תמ״ד.

השייכים על הדפוס להיות למהרר״ הנ״ל מקום למצוא לגבות חובו כנ״ל בלי שום היזק בעולם עד פ״א״ (פנקס העדה סמן תת״ף). באותה שנה שאל לו המחוקק הר״ן עוד ארבע מאות זהובים פוליש כפי שיעיד השטר חוב שנכתב בפנקס העדה (סי׳ אלף ס״ט) בזה״ל:

„בפנינו הדיינים בא האלוף כמהר״ר נחום מדפים יצ״ו בהמנות כמהר״ר משה שמשון מייזל ש״ל ועשה ק״ס בכל אופן המועיל ע״פ תחז״ל והודה בהודאה גמירא שרירא וקיימא נאמנה ואמיתית וכו׳ שחייב חוב גמור ואמיתי סך ארבעה מאות וששה זה׳ פ״ש להאלוף כמהר״ר אברהם בהק׳ הר״ר שמואל כ״ץ [43] הי״ד כמשמעו׳ שני ש״ח שבידו על מהרר״ן הנ״ל אחד מסך מאתים ושלשה זה׳ מרב ואי׳ מסך מאתים ושני זה׳ הנ״ל והז״פ ח׳ ימים לחדש אייר ת״ח והממרניש מקוימים בחתימת ידינו הדיינים ח״מ ובין על החוב הנ״ל עשה מהרר״ן ק״ס בכל אופן המועיל ע״פ תחז״ל וע״פ תיקון ק״ק קראקא והשתעבד למהרהא״ך הנ״ל כל נכסיו דקנה ודיקנה מא״מ להיות שעבד על נכסיו שיגבה כמהרהא״ך חובו הנ״ל עד פ״א וכל הנאמנות שבעולם למהרר״א על מהרר״ן הנ״ל בלי שום שבועה או ק״ד או הי״ד הן קודם הז״פ הן לאחר הז״פ... יום א׳ ח׳ אלול תזיי״ן לפ״ק נאם יונה בהר״ר יחיאל ז״ל מורפשיק ונא׳ חיים בלא״א יואל ולהיה אשכנז, נאם משה אברהם מתתיה דלאקרוס המעיד על העתק ואחיי האלופים כמ׳ יונה רא״ח דיין יצ״ו [44] וכמהר״ר חיים ר׳ יעקב אורגלרש הנכרת לי במ״ע.״

---

[43]) הקדוש הר׳ שמואל כ״ץ נהרג פה על קה״ש בשנת, שצ״ו כאשר הבאתי כבר בספרי „לוחות זכרון״ סמן מ״ב.

[44]) הרב הדיין מ׳ יונה הוא כנדאה בן הר׳ יחיאל מיכל מורפמשיק הנזכר לעיל (הערת 10), ויהי נקרא בשם ר׳ יונה רא״ת על שם תותנו ר״א חיים, כנהוג אז, וימת פה בשנת תכ״ט (Wolf, Bibliotheca Hebraica Tom IV, pag. 1208) בעל דברים עתיקים (האשכול ברך ג׳ עמוד 172) תוכיח במוחו הגדול בראיות מוכיחות, כררכו בקדש, כי „שם אביו, של ר׳ יונה, היה ר׳ אלתר או ר׳ אברהם חיימש״ (?!). נגד דברי הפנקס החיים וקיימים וצועקים עליו כברוביא כי בדאי הוא ולא ידע מה הוא שח, ואין להפליא עליו כי כבר גבר החכם מכל אדם אמר „אם תכתוש כו׳״. זאת ועוד אחרת על מצבת הר׳ יונה הנעתקה בוואלף הנזכר כתוב „יונה רא״ח קראכמאלש״ ודבר ברור הוא כי זה היה שם חותנו, כי שם אביו היה הר׳ „יחיאל מורפמשיק״.

פועלים כאיז נעשה בת״כ בפני׳ ובקי״ם ובכחח״ש שבעולם היום יום ג׳ פ״ז אייר תאו ואיו לפ״ק, נאם משה אברהם מתתיה דלאקרוז ספרא מתא דק״ק קראקא. עד ר׳ ליזר שטערנבורג יצ״ו.

אח״כ נשלמו פה בדפוס „פתח עינים״ מפתח לזהר ותקונים לפסוקי תנ״ך המובאים בם, מהר׳ אליעזר בהר׳ מאנש שטערנבורג הנזכר בהסכמות בעל תוי״ט ובעל מנ״ש, „מראה מקום״ כולל דיני ש״ע עפ״י א״ב מהר׳ משלם פייבוש בהר׳ ישראל בתבנית אקטאוו קטן, „אור נערב״ עניני קבלה מהר׳ משה קורדובירו, וגם הס׳ „שפתי כהן״ הנזכר נגמר בדפוס ביום ה׳ כ״נ אדר ראשון ת״ז, בגודל פוליו, הפנים באותיות מרבעות והש״ך באותיות רש״י. הוגה ע״י הר׳ שלמה בהר׳ אהרן סג״ל מקראקא, והר׳ שמעון וואלף הג״ל חתן המחוקק, „וע״י הזעצר זאב וואלף בר׳ מרדכי ז״ל, וע״י הפרעסענציהר אביגדור בהר׳ ישראל יוסף שליט״א״. כמו כן הדפיס פה אז המחוקק הר״ן „סדורים״ של ר״ח וביום ג׳ י״ב אדר שניתזיי״ן מכרם „במכירה גמורה פסיקה וחליטה בכל תוקף מכירה שבעולם ע״פ תחד״ל להאלוף כמוהר״ר ישעיה יצ״ו חתן הגאון מהרר״ן ז״ל שלשה אלפים סדורים נרובי׳ עם פרקים כתב גדול הנקראים סדורים של ר״ח והאלוף כמהרר״ן הנ״ל הודה שקבל מן מהרר״י הנ״ל כל דמי המכירה עד פרוטה אחרונה והמה כהיום ביד מהרר״ן הנ״ל שהניחם בידו מהרר״י הנ״ל לפי שעה לטפל ולהטריח בכריכתן בכן ת״כ בפ״מ כמהרר״ן למסור וליתן למהרר״י ולב״כ הסך סדורים הנ״ל באופן הנ״ל במלואם וטובם שלא יחסר מהם אף דף אחד וכרוכים בלי שום התנצלות ואמתלאות וטענת אונס ח״ו... ומכל מה שהפה וכו׳ קודם ט״ו מנחם תזיי״ן ולבד זאת שיחול עליו עונש על עברו על ת״כ התחייב עצמן בת״כ בפ״מ בתורת חיוב גמור ואמתי בלי שום אסמכתא בעולם ליתן למהרר״י הנ״ל עשרים אדומים בעד היזקו, ועל כל הנ״ל שעבד מהרר״ן הנ״ל מעכשיו למהרר״י הנ״ל בתורת שעבד גמור לכל הלכותיו כל נכסיו מא״מ דקנה ודיקנה וכל מידי דאקרי נכסין וביחוד פרטי לאפותיקי מפורש בכל הלכותיו הדפוס וכל הכלים הצריכין למלאכת הדפוס וכל הכלים השייכים למלאכת הדפוס ועם הקיומים וחכיות

שיגיע להפועלים שכר פעולתן וינוכה מעשרה זה׳ פול׳ המגיעים למה״ר״ן הנ״ל בעד כל בונין... הרשות ביד מהרר״ן להוסיף ולהדפיס לו לטובתו מנייר שלו מאה ספרים אמנם אינו רשאי... למכרם וליתנם לשום אדם בעולם אף אחד עד כלות שנתים ימים מיום נמר הדפסתן ובאם יעבור ח״ו וימכור או יתן אפילו א׳ תוך הזמן הנ״ל התחייב עצמו במהרר״ן הנ״ל בת״כ בכ״מ ליתן למהרר״ה הנ״ל מאה זה׳ פו׳ כהוב נמור בלי שום אסמכתא בעולם״ (פנקס הנ״ל סמן ת״ע) ; ואמנם נשלמה הדפסת הס׳ נחלת צבי באופן נעלה בתבנית פוליו כליל בהדרו, וכמו כן החלו אז פה בסדור הס׳ שפתי כהן על יד׳ מהג״מ שבתי הכהן ביום נ׳ א״ך שבט, וכפי הנראה חסרו אז בעלי המלאכה בבית הדפוס, כי בעל „שפתי כהן״ ובעל „נחלת צבי״ אצו עליהם להשלים ספריהם וישכור לו המדפיס את הר׳ שלום גלאזר ללמדו מלאכת הפרעסין ציהר ואלה דברי התנאים שהתנו ביניהם (פנקס הנ״ל סמן תקמ״ז) :

״כמ׳ שלום בר אברהם גלאזר השכיר את עצמו לכמהר״ר נחום מדפים יצ״ו על מלאכת פרעסין ציהן דהיינו כמהרר״ן מחויב לשכור א׳ פועל שילמדו מלאכה הנ״ל וכמ׳ שלום יתכשר במלאכתו כנהוג לפועלים כאלו לא יתרשל בשום התרשלות בעולם. בעד מזונות יתן לו כמהרר״ן מידי חדש וחדש חמשה זה׳ פו׳ משך התקשרות מהיום על שלש שנים שכירותו יהא שנה ראשון שלשים זה׳ פו׳ בשנה השנית ארבעים זה׳ פו׳ בשנה השלישית ששים זה׳ פו׳ בחצי שנה הראשן אינו רשאי כמ׳ שלום הנ״ל להוסיף לו להדפים אויף לאנ ומכ״ש אפ צו נעמין ומכלות חצי שנה ואילך הרשות בידו א׳ אויף צו לינען או אפ צו נעמין וכאשר יקבל כמ״ש המלאכה הנ״ל יהיה מתי שיהיה מחויב תכף ללמד א׳ נער שירצה כמהרר״ן המלאכה הנ״ל ואז יתן לו כמהרר״ן עשרה זו׳ במתנה ומה שהדין נותן שהפועל יכול לחזור וכו׳ מחל כמ׳ שלום הנ״ל, וכמ׳ שלום הנ״ל הודה לפנינו בהודאה גמורה וכו׳ שנתן לו כמהרר״ן מתנה הגונה ובההיא הנאה אסר על עצמו בת״כ בפ״מ... בלי שום היתר וערמה ותחבולה בעולם כל המלאכות שבעולם הן פה הן בקהילות אחרים כ״א להשלים השלש שנים הנ״ל וגם אכלו׳ השלש שנים ואילך קיים וקבל על עצמו כל ימי הויתו בחיים חיותו לעשות פה או בקהילה אחרת מלאכה הנ״ל כ״א דוקא למהרר״ן או לב״כ או יורשיו אחרים אך בתנאי מפורש וכפול ככל הלכותיו שיתנו לו שכרו משלם כאשר נותנים לשאר ב״ב

בשנת ת"ו (1646) לקח לו הר"ן לבית דפוסו את חתנו הר' שמעון וואלף בהר' אשר הכהן אשכנזי מפראנקפורט להיות לו לעזר למפקח ולמגיה הספרים ואז הופיעו פה מתחת מכבש הדפים „זרע בירך" על התורה מהר' ברכיה בירך שפירא, „דרך הישר" תפלות מר' יעקב נפתלי בהר' יהודא ליב, „המבקש" מהר' שם טוב ן' פלקיירא הכולל מוסר וחקירות שונות בדרך וכוח וקצת חרוזות, „מכבי יהודה" באורי התורה מהר' יהודה מפוזנא, ובאותה שנה, ביום א' ז"ך טבת התקשר עצמו המדפיס הר"ן עם האלוף הר' צבי הירש טוכפיל"ר בעסק הדפסת ספרו „נחלת צבי ועטרת צבי" [42], וקבל עליו המדפיס להדפיסנו באותיות חדשות ולהחל במלאכה קודם ר"ח ניסן דההיא שתא, ת"ו, „ובאם שיזרז עצמו כמהרר"ן שיהא מוכן וְסָפֵק בידו להתחיל להדפיס קודם ח"י אדר הסמוך התחייב עצמו כמהרר"ה הנ"ל ליתן למהרר"ן הנ"ל ביריד יערוסלב תוי"ו לפ"ק כחוב גמור חמשים זהו' פוליש נוסף על סך הקצוב... סכום הספרים הנ"ל יהיו מספרן אלף, כל צרכי הדפוס הן הריו הן עצים וניירות לעבוד ושאר צרכי הדפוס הכל יתן כמהרר"ן הנ"ל, וכן יעמיד לו שני זעציר טובים א' טוב מאד וא' גרוע ממנו וכמו כן שני פרעסין ציהר והפרעס תהא טובה וכן מכשירים טובים זולת הנייר יתן מכיסו כמהרר"ה הנ"ל ויודפס דוקא במחיצת כמהרר"ן הנ"ל מתהלתו ועד סופו וכמהרר"ן מחוב להשגיח בעת היותו בכאן שתהא המלאכה עצה"ש שבאפשרי והגרעון יהא באופן ודרך הזה בעד כל בונין ובוגין למספר אלף בונין יתן כמהרר"ה הנ"ל למהרר"ן הנ"ל עשרה זהו' פו', וע"ז נתן כמהרר"ה כ"ץ הנ"ל למהרר"ן מאה זהו' פולי' על ש"ח בח"י מהרר"ן הנ"ל עם חתנו ר' וואלף יצ"ו ועוד יתן לו תיכף מאתים זהו' פוליש, ובכל שבוע ושבוע יתן מהרר"ה הנ"ל מה

---

[42]) הר' צבי בן הג"מ יוסף בן הג"מ אליהו חכהן שתיה אבד"ק לימין בפודוליא היה תלמיד הב"ח ובראש ספרו זה הדפיס הסכמת גאוני דורו כמו הג"מ יו"ט ליפמן העליר בעל תוי"ט, הג"מ גדליה בן האה"ב לובלין האבד"ק לובמלא, הג"מ משלם זלצבורג, ועוד רבים מאדירי התורה שהאירו אז על פני תבל כמו שהודיעני יד"נ הרח"ת מ' שוח"ה ז"ל. —

ואמיתי לקחת בר״ח תמוז תהא״ל מן האלוף במוהרר״מ הנ״ל ששה מאות והמשים „סליחות״ שנדפסו עתה מקרב פה קהילתינו יצ״ו וליתן לו ש״ח על אמיד ובטוח שיהא מרוצה עליו במהרר״מ יצ״ו מסך ארבעה מאות ועשרים ושלשה זה׳ פו׳ עשרה גדו׳ ז״פ ידיד יערוסלב תהא״ל״ (שם סי׳ קע״ה). כמו כן התקשר אז ר״ן מדפיס ביום ג׳ ד״ב אדר „והתחייב את עצמו בתורת חיוב גמור ואמיתי להדפיס מהיום תכף מידי יום ביומו בלי שום התרשלות ועצלות בעולם סדורים קטנים של ר״ח עם פרקי׳ וכל מה שידפים עצה״ט שבאפשרי התחייב לזה למסרן תכף להיקר כהר״ר נ ט ה ח׳ האלוף כמהר״ר י ש ע י ה יצ״ו [41]) ועכ״פ יהא זריז וזהיר במלאכתו להכין סך ששה אלפים סדורים קטנים כנ״ל בשלימותן ובמלוא׳ וטובן קודם ר״ח תמוז תהא״ל כי כן הגידה בפניט עח״מ לכהרר״ן הנ״ל... איך קבל מן כהרר״ן הנ״ל כל דמי מחירן עד פרוטה אחרונה, אך נשאר חייב ליתן ארבעים זהו׳ פו׳ לפועלים שכר הדפסת הסדורים במספרם כנ״ל... גם מחייב כהרר״ן ליתן שבעה באלין נייר לצורך הדפסתן חולתן לא נשאר אצלו אף פרוטה א׳ כי כן התחייב עצמו כמהרר״ן הנ״ל בחוב גמור כנ״ל בלי שבחוק ולא יעבור על כל פנים קודם ר״ח תמוז תהא״ל ימסרו וינתנו להרר״ן הנ״ל סך ששה אלפים סדורים כנ״ל לא יחסר לו אף דף א׳... לצאת ידי חובתו שעבד כמהרר״ן הנ״ל להרר״ן הנ״ל אגב א״א קרקע בחצירו בכ״מ שהן וכל כלי הדפוס בכלל אשר לו למגדול ועד קטן״ (שם סימן קע״ו). אחרי כן ביום ו׳ ד״נ אייר סילק לר׳ ה י ר ש מ ע ל י ש חובו הנ״ל (שם סי׳ רכ״ו).

(פנקס הח״ק פה)״. ומה יענה בעל ד ב ר י ם ע ת י ק י ם לדברים האלה המטפחים על פניו ויאמרו כי בדאי הוא? ובאמת חרפה היא על איש כמוהו, כביכול, השוקד בשקידה עצומה יומם ולילה על דלתי חלקי כ״י, ובכ״ז נעלמו ממנו דבריו אשר בעבורם נתפש כגנב במחתרת. מרגלא בפומיה של בעל דברים עתיקים „שקר אין לו רגלים״. הנה כן במדה שאדם מודד מודדין לו!

[41]) הרב מ׳ נ ת ן נ ט ע בן הג״מ מנחם מן האבר״ק ווינא היה פה דיינא (ראה במחברתי מ ר ג נ י ת א ש פ י ר א עמוד 16), והתן הר׳ י ש ע י ה א ש כ נ ז י מהילדסהיים חתן הגאון בעל מ ג ל ה ע מ ו ק ו ת, כמבואר פה בפנקסי העדה.

דעתי נטה אם להתפרד או להרחיב התקשרות הנ״ל, וההודעה ההיא תהא ע״י שמש או עדים זולתו, ובאם יודיע א׳ לחבירו להתפרד אזי מחויב כמהר״ן הנ״ל ביריד שלפני כלות הזמן הנ״ל או להעמיד לו ערב מספיק לתת לו בשופי סך הנ״ל... או יתן לו ש״ח בטוח מסך שלש מאות זהו׳ פו׳ באופן באם לא יתן לו המעות בשופי בכלות זמן הנ״ל ויהא כמהר״ל מוכרח לדור שם מאז והלאה אזי יהיו השלש מאות זה׳ פו׳ למהר״ל בתורת קנס בחוב גמור... ובאם שלא יודיע שום צד מהצדדים זה לזה מאומה אזי ממילא כאלו מעכשיו נעשה ההתקשרות גם מאז והלאה לשלש שנים״ (שם סימן מ״ח). גם לזה לו אז מהר״ן שבעים זה׳ פו׳ מהר׳ מאיר שמש ביום ו׳ ד״ה תשרי (שם סי׳ ס״ח). בשנה הזאת עשה המדפיס הר״ן חוזה עם הרב ר׳ משה בהג״מ יהושע[40]) וידפיסו בשותפות „סדר סליחות״ כמנהג פולניה, פיהם, מעהרין, עם העתקת ידי־דייטש בצדן, וביום ב׳ ט״ו אדר נתפשרו עם „הנעלה כמ׳ יעקיל מדפיס יצ״ו נכד ר׳ יצחק אריך ז״ל דהיינו שכמהר״ר יעקיל הנ״ל התחייב את עצמו בתורת חיוב גמור

---

[40]) „האליף בתורה שר הבירה, זקן ושבע ימים, והיה כל ימיו ראב״ד, התורני הר׳ משה בן הרב הגדול מהר״ר יושע ז״ל י״נ תשהורה ביום א׳ כ״ח אדר ראשון תמ״ח״ (פנקס הח״ק פה דף ר״ה). בספרי לוחות זכרון (צד 23 הערת 12) העירותי על דברי הרב בעל כלילת יופי שהביא שם בספרו בשם פנקס הח״ק בעירנו שהרב מ׳ משה הנזכר מת כ״ח אייר, ויבא תלמידו בעל דברים עתיקים (האשכול כרך ב׳ ס׳ 168) לתבוע מבני עלבון רבו ויאמר שם עם הספר: „בעל לו״ז כותב כי הרב דמביצר מביא בשם פנקס הח״ק כי הג״מ משה נפטר בכ״ח „אייר״ ת׳ כ״ח „אדר״, ובאמת לא כן הדבר והרב דמביצר כותב סתם בספרו כ״י ח״ב דף כ״ד ע״א כי הג״מ משה מת „ביום כ״ח אייר תמ״ח״ ולא הזכיר שם בלל כי מביא הדבר בשם פנקס הח״ק. שקר אין לו רגלים״. עכ״ל הזהב. ואנן מה נענין אבתריה? ימחול נא הקורא לרוק בפניו ממש של המפטפט הזה אשר תנהו מכף רגלו ועד קדקדו בעולם האמת—עלמא דקשוט— כי הסיר מסות הבושת מעל פניו להגיד בפומבי שקר מוחלט, ויבא לנקר עיני הקוראים במלתא דעבירא לגלויה, הוא בא להראות לנו לעיין בכ״י ח״ב (כאלו שאלנו את פיו איה כתב בעל כ״י כדברים האלה?) יפתחו נא הקוראים חלק הראשון מהס׳ כ״י ויוכחו לדעת האם לא כדברי כן הוא, שנדפס שם שחור על גבי לבן (דף ק״ט בהערה): „התג״מ משה כו׳ נפטר פה ביום כ״ח אייר

אשכנזי „עשרה מאמרות" להרמ"ע מפאנו, „תקון שטרות" טופסי שטרות מהר' יהודה בהר' ברזילי אלברצלוני, „סדר הניקור" חלקי אחוריים להר' יהודה בר' יחזקאל הנקרא ליב שוחט מאוסטראה, וגם החלו אז (ביום ב' ד' אלול ת"ד) בסדור סדר „זרעים" עם תוי"ט, ובסדר „טהרות" (החלו ביום ה' וא"ו בירח זיו) שנשלמו בשנת ת"ה בתחלתו מוגהים ע"י חתן המחבר התורני הר' צ ב י בן הקצין הר' ש ל ו ם מ ע ל י ש[89]).

בשנת ת"ה עת מלוך ו ו ל א ד י ס ל ב ה ר ב י ע י בנו זיגמונד השלישי שמשו עוד אור וצללים בערבוביה, מעמד העם טרם הוטב ממשא מלך ושריו, וגם המחוקק הר' נ ח ו ם עבד אז בזיעת אפים לקימת בית דפוסו אשר טרם ראה אצלו סמני ברכה ויתרון לעמלו שעמל בו, ויבא אז בין המצרים ובלחץ זה הדחק מפני חסרון כסף שהיה דרוש לו בעבור בית דפוסו, ויהי נאלץ לקחת מכסת כסף בהקפה, והשאיל לו מהר' ה י ר ש מ ע ל י ש הנזכר שלש מאות זהובים פוליש, ומהר' י ו נ ה ראב"ד דיין גם כן שלש מאות זהובים פוליש (פנקס העדה סימן רכ"ו), אך הסכום המצער הזה הועיל לו רק מעט מזער כי על כן נתקשר יחדו ביום ד' י"ב תשרי ת"ה עם האלוף הר' ליפמן אשכנז „דהיינו כמהר"ל הנ"ל לוה למהרר"ן הנ"ל סך אלף ושלש מאות זה' פו' מעות מזומנים, קודם הגעת זמן דירת הנהוג בקהילתנו יצ"ו בחדש השון הסמוך תה"א ובשעת מתן מעות ימסר כמ' וואלף ש"ק... הזכות ויפוי כח אשר להם עד סך הנ"ל... ואזי יכתב חלק בית ההוא... בפינקס השופט כנהוג ע"ש כמהר"ל הנ"ל כמהר"ל ידור הוא ובני ביתו... כאות נפשו בבית כמהר"ן הנ"ל דהיינו בבית חורף הגדולה התחתונה הפונה לרחוב, וישתמש בכל החדרים שמתוכה, דהיינו שלש כפות זה לפנים מזה... כמהר"ן הנ"ל ימסור הכל בשלימות כמו כן בכלות זמן התקשרות יחזור כמהר"ל הנ"ל הכל שלם. משך התקשרות הנ"ל לשלש שנים דהיינו מחשון תה"א עד חשון תחי"ת לפ"ק, מחמת שריפה או מפולת ח"ו יהא שעבוד מעותיו על הקרקע. חצי שנה קודם כלות השלש שנים יודיע כל צד מהצדדים הנ"ל איך

---

[89]) הר' צ ב י מובא בתוי"ט (כלים פרק כ"ב מ"ד) וכ"כ נזכר בהקדמת ס' „ז ר ע ב י ר ך" ויצת פה ג' סיון תה"א.

בהר׳ משה מזאלקווא בחמשה חלקים: א) פירושים והגהות בזהר ישן וחדש ובאורי מלים זרות, ב) מאמרים החסרים בזהר גדול, ג) מאמרי הזהר המבוארים במ״א, ד) מאמרי התקונים המבוארים במ״א, ה) הגהות. כל הנ״א שבזהר (שצ״ו), „מגלה עמוקות״ ואתחנן מהג״מ נתן שפירא נשלם שצ״ז ע״י המגיה ר״ש דרעזילש, „יסוד יוסף״ באור פרקי אבות בדרך פשט וקבלה, ו„רכב אליהו״ לקוטי מוסר מהר׳ יוסף בהר׳ אליהו כ״ץ (נדפסו שצ״ח) ע״י „הפרעסעגציהר״ בנימין בר׳ שלמה הזן הנזכר, וע״י העלמה הזעצערין טשערנא בת המחוקק הר׳ מנחם נחום כמו בן החלו אז לסדר (בר״ח אלול) טור אה״ע עם „בית חדש״ (הנגמר ביום ו׳ כ״ג שבט שצ״ט). וס׳ „עבודת הלוי״ עה״ת מהר׳ בענדים בהר׳ יוסף הלוי אכסילראד (הנשלם שצ״ט). טור או״ח עם „בית חדש״ החלו לסדר בר״ח תמוז שצ״ט ונשלמה העבודה ביום ה׳ ח׳ תמוז ת״ו (1640), ואז נדפסו פה גם „שו״ת הרמ״א״, ס׳ „ים של שלמה״ על מסכת חולין מהרב מ׳ שלמה לוריא ע״י נכדו בן בתו הר׳ משה בן האלוף מ׳ לאזר ז״ל (ובעבודתו לקחה חבל העלמה טשערנא עם הפרעסעגציהר בנימין הנזכר), וס׳ „חסידים״ עם באור משנת חסידים מלוקט מתלמוד וזהר ושאר ספרים מהר׳ סעדיה חלאווה בהר׳ אהרן בנדל פוליו. מאז והלאה ראו פה אור הדפוס „אהבת השם״ דרושים מהר׳ ידידיה גוטליב מלבוב, „לב טוב״ דברי מוסר בשפת יוד־דייטש מהר׳ יצחק מפוזנא ונוסף לו ס׳ „לב חכמים״ מהר׳ חיים בהר׳ יעקב אורבאך (ת״א) „זר זהב״ מראה מקומות בזהר, „נחלת יעקב״ מר׳ יעקב סלניק, „נחלת בנימין״ באורים ודרושים מהר׳ בנימין וואלף חמאסניק, „פרקי אליהו״ בחור, „יהודה יעלה״ מהר׳ יהודה מברעסטיצקי, „מחזור״ מכל השנה כמנהג פוליניה עם העתקת יוד־דייטש, „אגרת הטעמים״ והנגינות עפ״י הקבלה מהר׳ אהרן הזקן (ת״ב), „כתנות אור״ פשטים מהר׳ שמואל בהר׳ יעקב, „עין יעקב״ אגדות הש״ס מר״י ן׳ חביב, ואיזה חלקי „משניות״ עם תויו״ט מהר׳ יו״ט ליפמאן העליר בהוצאות הקצין הר׳ מאיר מקאלק (ת״ג), „מגן דוד״ על תרגום אסתר מהר׳ דוד מלובלין, „שו״ב״ למהרי״ו, „שיר ידידות״ על המסורה מהר׳ ידידיה גוטליב, בהסכמות הגאונים המגיני שלמה ובעל תוי״ט, „פתח עינים״ מוסר השכל בהנהגות ויראת ה׳ מהר׳ משה יקיר

תלמיד המחבר הרב מ' שמואל בהר' צבי מאפטא המכנה ר' שמואל דרעזילש, סופר עירנו אז. כמו כן הופיעו פה אז „שו"ב" למהר"י וייל, „אגרות שלומים" תבנית אגרות וראשי מכתבים וחרוזות בגודל אוקטאב קטן, „סליחה" על „הקדוש" הר' אנשיל [36]), שנהרג פה על קדושת השם בלוית הערות קבליות מהרב מ' נטע שפירא, בעל „מגלה עמוקות" (שצ"א), ואף במלאכת סדור „חדושי אגדות" להמהרש"א על סדר מועד החלו אז ונשלמו בדפוס בראשית שנת שצ"ב, אחרי כן נדפסו פה, „ויזרע יצחק" מפתח לס' הזהר וסוד שבע היכלות בפרשת פקודי על פי באור הר"מ קורדובירא בפרדס רמונים ע"י הר' יצחק פערליש (שצ"ב), שו"ת „משאת בנימין" מהר' בנימין סלניק „הוגהו ע"י בן בתו הרב מ' ישראל יצחק בן הגאון מ' חיים מנחם מן נר"ו, חתן הקצין הראש האלוף הר' יהודא אברהם בהר' ישראל הענדיליש יצ"ו מקראקא", וע"י המסדר יעקב אברהם בהר' ישראל וע"י „הפרעסענציהר" בנימין בר' שלמה (בר"ח חשון שצ"ג), „תולדת נח" על שמות רבה מהר' נח בהר' פסח מפינסק [37]) דיינא פה (נשלם ביום ד' ר"ח אדר ראשון שצ"ד), „הולך תמים" כולל לקוטים מהר' אברהם חיות, וס' „תורת חיים" על איזה מסכתות הש"ס מהר' חיים שור — הוגה ע"י חתן המחבר הר' אשר זעליג בהר' יצחק הלוי הורוויץ, ובראשו נמצאה הקדמת חתן המחבר השני הר' צבי הירש בהר' עוזר מדובנא רבתי, וגם הקדמת בנו הר' צבי הירש שור חתן הג"מ נתן שפירא [38]) — נשלם אז (שצ"ד).

בשנת שצ"ה (1635) בר"ח אייר החלו לסדר טור יו"ד עם באור „בית חדש" מהג"מ יואל הנזכר שנגמר ע"י הפועלים יעקב אברהם הנזכר ואשר בר' יוסף, בתבנית פוליו, ואחריו כן סדרו „עמודי שבע" מהר' אהרן זעליג

---

[36]) „הקדוש" הר' אשר בהר' מרדכי הנקרא ר' אנשיל נהרג פה על קדושת השם בשנת שצ"א. ובהקין בית הכנסת הר' אייזק בר' יעקילש נמצא עליו אמ"ר מיוחד לכבודו.

[37]) הר' נח בהר' פסח דיין היה תלמיד הג"מ נתן שפירא בנסתר ומביא בספרו שם ד"ת בשמו, ויבואו גאוני הדור בהסכמתם על הדפסת ספרו זה.

[38]) במחברתי „מרגניתא שפירא" על קורות ותולדות הג"מ נתן שפירא מהוראדנא (דרוהוביטש תרנ"ט) בקצתו (עמוד 15) הבאתי דברים הנוגעים לתולדותיו.

שלטת בלי מצרים בעים עזה נגד הקולטורה הישראלית, אשר החלה לדרוך צעדים קדימה.

* * *

בשנת שצ"א (1631) התעורר פה איש נכבד מתוך העדה, שהיה גם אמיד ועתיר נכסין, הוא האלוף מ' מנחם המכנה נחום בן הנעלה הר' משה שמשון ממשפחת „מייזלש", ויתעודד להעיר מעשה הדפוס בעירנו לתחיה, וישתדל להשיג „קונציסיה" מאשרה מטעם המלך, ויקן כלים שונים מבית יצחק ובניו ואותיות שונות וגם „קלישעע" לצייר פני שערי הספרים. כן קנה בוויניציה אותיות חדשות שונות, מרבעות, רש"י ממצעות, יידיש־דייטש, ואף „קלישעע" חדש ונחמד מאד, המתאר תבנית שני עמודים ובראשם נשר פולני ונחש בפיו ובשני עבריו דו פרצופים, ותחתיהם סמן חותם הרשות (Magistrat) בעירנו, ומכותליו מבצבצת ועולה פטרוסיסם, אשר מזה נוכל לשפוט על צדקת ואמון רוח היהודים לארצות מושבותם, עת אשר שכניהם חרשו עלימו רק רע כל היום.

האלוף הר' נחום כונן בית דפוסו בביתו, אשר קנה מעזבון בעל דודתו הרב מ' אברהם מייזלש ז"ל [33]), וישקע בו כסף רב, ויקרא הֵנָה את המסדר הזקן והנעלה הר' יהודה במ' אלכסנדר הכהן מפראג [34]) להיות לו לעינים בעת עשותו חזה עם הרב מ' שמואל צבי המכנה הירין האבד"ק פינטשוב [35]), בן הג"מ יואל סירקיש, שמכהן אז פאר בעירנו בתור אב"ד, לגשת ולהחל בסדור טור הו"מ עם באור „בית חדש" מאביו הג"מ יואל הנזכר, ויחלו לסדרו בר"ח מנחם שצ"א והוגה ע"י

---

[33]) כן כתוב בהקדמתו לס' שפתי כהן, והרב בעל כלילת יופי (ח"ב עמוד קמ"ב) רצה לשער שהר"ן מדפיס היה בן בנו של הר' אברהם מייזלש, והשערה נכחשת היא לפי הוכחת הר"ן בהקדמתו לש"ך שהזכרתי, האומר שם שהיה רק „בעל דודתו", ולוא היה זקנו לא החריש מלהודיע זאת.

[34]) המסדר הר' יהודה היה נקרא ר' ליב זעצער ובשנת שמ"ה כבר עבד עבודת הקדש בפראג, בעת היותו עול ימים (ראה Zunz, Zur Geschichte u. Literatur pag. 266).

[35]) הר"ש צבי מת בעירו פינטשוב בשנת ת"ג, וגם בנו האברך הר' שלמה נקרא שם אל על בשנת ת"ט (אחת), וימיתו שניהם בעצם שנותם, כמבואר שם בפנקס בית הכנסת.

כפל בשקידתם ודרישתם בתורת ההלכה באהבה רבה גדולה ויתרה מכל אחיהם בארצות הגולה. אז נראה, כי רק בפולניה נפתחו מעינות התורה הזאת ורק בה נמצאו רַבֵּי החובלים הנותנים דרך בים התלמוד ומתהלכים בחקר נבכי תהמותיו. בקיאות וחריפות יחדו תמים היו לנחלה לחובשי בתי מדרש וישיבות של מעלה לתורת התלמוד בפולניה ולא נמצא שם איש אשר אם רק לא השה אותו הטבע מעט כשרון והכשר דעת, שלא ייחד לבו ויקדיש ימיו לתורת ההלכה״ [31]), כי עם ישראל, שחסה אז תחת כנפי מלך פולניה, יושב שקט ושלאנן כיין השוב על שמריו (ראה שו״ת הרמ״א סמן צ״ה), ויקבל עליו השפעת רוח שני עמודי ההוראה בפולניה, הרמ״א בקראקא והרש״ל – בלובלין, שהיו רוח החיה. באופני התקופה הזאת ומנהיגי הרחבת הלמוד בתלמוד ודרישת הפוסקים, ויסלסלום וירוממום, ויהיו גם משען ומשענה להמולי״ם ספרים, ויעבדו בחריצות ידים גם להעמדת בית הדפוס על בסיס נכון וקים ומצב איתן. ונהפוך אנו רואים כבמחזה בתקופה השנית, כנסת ישראל הומיה כיונה על אשר הרוזנים ואצילי העם מעיקים ומציקים אותה, ומתנפלים עליה כפעם בפעם בתואנות נמבזות ומעלילים עליה עלילות ברשע ויפריעוה ממנוחתה להכרית מפיה אוכל להכאיב בה כל חלקה טובה ולהשיבה עד דכא ותהי אז ירידת התורה עשר מעלות אחורנית, משחריה לפנים — עתה שכחוה, וגם אלה אשר מקדם חפשו אחרי ספרים בגֵרות וכמו אחרי משמונים דרשום מועטו מיום ליום, ותחת אשר לפנים היו למו מולי״ם וקונים נאלצו עתה המדפיסים להדפיס הספרים רבם ככלם על הוצאתם הם, וזעיר שם אנה להם מוציא לאור איזה ספר על חשבונו, ותקותם להקים בית דפוסם על כנו הראשון היתה עד ארגיעה, מיום ליום ירד אז הדפוס העברי בפולניה בכלל פלאים [32]), עד כי לא יכל עוד עמוד ונשבת שנות אחדות בהתגברות יד הריאקציה, ששלטה

---

[31]) ראה שפ״ר-גראֶטץ „דברי ימי ישראל" השביעי צד 337, והשמיני עמוד 101—99.—

[32]) גם בעיר לובלין היה מצב הדפוס ברע מאד, ובשנות ש״ס—ש״ע נדפסו שם כשלשים ספרים, ומה דל ורזה מספר זה, לעמת מספר הספרים שהדפיסו שם לפנים.

והלאה הלך בית דפוסם הלך וחסור ומספר הספרים שסדרו ימעט הוא מאד, וברשימות הביבליוגרפים נרשמו אלה: ס׳ מהלך מר׳ משה קמחי (כנראה בשנת שפ״א), סדר מעמדות, למען תלך בדרך טובים הנ״ל, יורה חטאים מר׳ אלעזר מגרמיזא (שפ״ה), ישמח ישראל מר׳ ישראל קלפרי, שבעים תמרים פשטים בע׳ פנים על פסוק בכל עצב יהיה מותר מר׳ ראובן מעבל טראפא (שפ״ו), וס׳ הישר על התורה נשלם בשנת שפ״ח א׳ אלול, ע״י הזעצר ישכר בן המחוקק הר׳ אהרן, ויצחק בן גרשון מטורבין, ובזה נשבת ניר לדפוס אשר יסד הר׳ יצחק ואשר עסקו בו גם בניו ובני בניו. וראוי להזכיר פה כי האחים השותפים ר׳ ישראל זלמן ור׳ חיים בני הר׳ מאיר גן כוננו פה בשנת שפ״ז (1627) בית דפוס, ויוציאו לאור ספר „שומרים לבקר" עם פירוש מהר׳ ישעיה בה׳ חיים מרקש מקראקא בהסכמות הגאונים הב״ח המג״ע והט״ז, ויהי הספר הזה הראשון מהוצאתם וגם האחרון מעבודתם.

* * *

בהשקיפנו לאחור בעין חודרת על מצב הדפוס העברי בעירנו בשנות שכ״ט — ש״ם — עת מלוך סטיפאן באתורי ממלכי־חסד ובראשית מלוכת המלך זיגמונד השלישי — ונעמידנו בד בבד עם מצבו בשנות שס״ב — שפ״ה — שנות המלך זיגמונד הנזכר האחרונים — ובחשבנו מה פעל ועשה ונשקול בפלס ומאזני התבונה ונתיצב מפעליו אלה לעמת אלה, נראה כבאספקלריה בתקופה השנית מעוט הלבבות, דלדול הכח הרוחני של העם ושפלות התורה בישראל בכלל וירידת כבודה והדרה בפולניה בפרט. הנה כן, רואים אנו בתקופה הראשונה כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה, כן צצו ויפרחו שנה שנה מתחת מכבש המחוקק המספר הר׳ יצחק ספרים נעלים ונשגבים בכל ענפי ומקצועות הספרה התלמודית, להרמת כבודה להגדילה ולהרחיבה, בית דפוסו היה מרכז כללי ותל שכל פיות פנו אליו, ויהי יסוד מוסד להרמת קרן התורה להפצתה וקיומה. „דרישת התלמוד הגיעה פה אז לאותה המעלה, שעמדה עליה בצרפת בימי בעלי התוספות, מן כל כנסיות ישראל בארצות אירופה ואזיה היתה כנסת ישראל במלכות פולניה האחרונה, שתקעה עצמה לחקר הלכה והעמקות הדרישה בתורת התלמוד וההוראה, אך במדה זאת שהיו הם מן המאחרים בדרישת התורה התלמודית השלימה בתשלומי

גם הדפיסו באותה שנה באר מים חיים עה"ת מר' יעקב בר' יצחק שפירא, ויהלו לסדר גם ש"ע הב"י עם הגהות הרמ"א על הוצאות הר' שמואל במ' פנחס הורוויץ, גיסו של הרמ"א, הנשלם בשנת שע"ס, ויקראו אז הנה גם את המסדר הנעלה הר' משה ווייסוואסר מפראג להיות להם לעזר ולהועיל בסדור ש"ס בבלי, שהחלו אז לסדר עם פירוש רש"י בלבד בתבנית קווארטא קטן. אשר זה נוסח השער:

„מסכת ברכות, גם ברכות יעטה מורה, ורוח נדיבה מרום עלינו יערה, עם פירוש רש"י... שמגנו מגמת פנינו להדפיס ש"ס עם פירוש רש"י במעט הכמות ורב האיכות, ומה שחסרנו התוס' במקומו הוספנו פי' הערוך בכל המקומות בתלמוד וגם מ"מ בדיני התלמוד בפוסקים והם ראשי האלופים בהוראה מיימוני וסמ"ג וד' טורים כל אחד ואחר לדגלו באותות עם מראות מקומות על הדף של הדפוס גדול ויהיה מוגה על צד היותר טוב ע"פ חכמת שלמה... ובכן נחלה להי' שיאמץ ידינו דרפות ויחזק בלי צער ונזק ויאציל עלינו משפע הברכה והטובה שיגבר מלאכתינו בשמחה וברוח נדיבה ויסיר ממנו כל כעס אף וחרון, ונהיה אנחנו בשמחה ורון, כה עתידת המדפיסין קראקא שלום לפ"ק"

בשנת שע"ז (1617) נדפסה בדפוסם אגרת התשובה מרי' גירונדי, פרקי רבי אליעזר, וגם שו"ת מהר"ם מינץ סדרו בהשתדלות הג"מ פייבוש, אשר היה אז פה האב"ד מיום ג' וא"ו כסליו „שנה טובה" „ותשלם המלאכה אור לארבע עשר אדר ראשון שע"ז ובפרשה ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו ע"י השותפים אהרן בר' משה ז"ל, אברהם בר' ישראל ז"ל, ויעקב בר' מאיר" באותיות רש"י קטנות ובגודל קווארטא, אך ההדפסה היתה אז באופן גרוע. אחרי כן הדפיסו מינקת רבקה מהאשה רבקה בת ר' מאיר טיקטינר בלשון יידיש-דייטש, הגהות מכל השנה על הוצאות הר' מרדכי בר' שבתי (שע"ח), מסורת הברית מר' מאיר אנגילה — החלו בסדורו ביום ד' ט"ו אלול שנת שע"ח ונגמר ערב פורים שע"ט, ע"י הזעצר והמגיה ישכר בער בן המדפיס אהרן בן יצחק. — קצור הערוך הוגה ע"י הר' שמואל בר' משה עזרא, עין יעקב הוגה מר' אליעזר בר' מנחם מאנש שטעינבורג (שע"ט), וכנראה עסקו אז הרבה בהשלמת התלמוד בבלי הנזכר שנשלם בשנת ש"פ (1620) „לסדר ושבת עד ה' אלהיך ע"י הזעצר משה בר' כתריאל ווייסוואסר הג"ל, ויהודה נקרא ליב בר' יצחק יודלש כ"ץ ז"ל". — מר'

ולהמון עם... צבי הירש בר׳ זונדל משה חנוך ז״ל מלובלין״. בשנת שס״ה נגמרו הדפסת התלמוד בהוציאם מסכתות החסרות זבחים, מנחות, בכורות, חולין, ערכין, כריתות, תמורה, מעילה, כו׳ נדה. ובכן תם ונשלם ש״ס שלם. אחרי זה הדפיסו ס׳ ברק הבית מר׳ יוסף קארו (שס״ו), ש״ע עם הגהות הרמ״א (שס״ז), מחזור עם באור הר״ן שפירא, בכורות שירים וקינות מר׳ אפרים חעלם מווּרעשנא, מדרש רבה עם הפירוש מתנות כהנה מר״י בר״ן משעברשין (שס״ח), -- ויהיו אז הפועלים המסדרים בדפוס שלשה בני המחוקק הר״י, אהרן, שמחה, ווישיע, ונוסף עליהם יעקב בן מאיר מהאלישויא ואהרן בן משה מקרומעניא, — „דרושים לכל חפציהם„ מר׳ נתן פייטל מווינא, שיר היהוד עם העתקת יידיש־דייטש ובקצהו ווינר גזרה מר׳ אביגדור סופר מאייזנשטאדט הנ״ל, שלשה ספרים (היראה, דת הנשים מר׳ יונה גירונדי, המוסר מר׳ שלמה אלעמי, ונגמרו בדפוס כ״ב אייר שס״ט), באור רבנו בחיי עה״ת (ש״ע), נביאים וכתובים עם פירוש רש״י (שע״א), אגרת המוסר מר״ש אלעמי, שלשה ספרים הנ״ל, עין יעקב עם באור המלים, חכמת שלמה להרש״ל (שע״ב), דרוש לפרשת ויגש מר׳ נתן פייטל בר׳ שמואל פייבש מווינא (שע״ג). בשנת שע״ג (י״ד כסליו) נע ויאסף אל עמו בעיר פרוסטיץ המחוקק הר׳ יצחק ויירשו בניו בתי דפוסיו, לכן הקקו מאז והלאה על שערי הספרים שהדפיסו, ובראשונה בשער הלק השני מהטורים — שהחלו בהדפסתו א׳ אדר שע״ד (1614) — כדברים האלה: „בדפוס אשר הוקם ע״י אביהם הזקן יצחק ז״ל״. וכמו כן נדפס בשער ס׳ תיקוני שבת מר׳ אברהם הלוי עם פירוש ר׳ יהודה בן דוד הכהן אשכנזי מתושבי עיר בודון שהדפיסו אז, וגם על שערי ה„עין יעקב״ — אשר החלק הראשון נגמר בדפוס יום ג׳ בר״ח ניסן שע״ד, והחלק השני נשלם ביום ב׳ כ״ג תמוז שע״ד ע״י המגיה דוד טעבל בר׳ יחזקאל טראפא. — בשנת שע״ה הדפיסו טור או״ח וחו״מ עם הבית יוסף[30]), ובשנת שע״ו הדפיסו מחזור, ויוסיפו לרשום על השער לאמר:

„כרמות וויניצאה ע״י האחים והמה במלאכת הדפוס מצליחים על הדפוס אשר הוקם על ידי אביהם הזקן יצחק בן הח״ר אהרן ז״ל. נברך אלהינו אלהים רבנו לפ״ק ביום ב׳ ד׳ ימים בר״ח שבט שע״ו.״

---

[30]) ראה ברשימת Zedner צד 297.

וכבר נכר ממלאכתם זאת, כי יצחק אביהם חמק ועבר, וכאשר פנה הודו פנה גם זיו והדר שהיה לבית דפוסם מקדם, אך הם חקקו שמו עלי שערי הספרים כדי להשביח מקחם, ובשערי מסכתות הש"ס נדפס השיר הזה על שם אביהם:

„יוצר אודה	הכל ברא	הקם עזרה	עם מפעלי
צור יודע	ייצר דעה	השומע	כל יצחק לי
חקק ספר	אמרי שפר	בלתי חסר	תלמוד בבלי
קורא בגרון	הוא בן אהרן	תלמוד חיסרון	יגש אלי" *).

עוד הדפיסו בשנת שס"ב (1602) שמנה פרקים להרמב"ם, „לכל חפץ" נוסחאות השטרות מר' אליעזר מילי, אלפסי, וברית אברהם מר' אברהם הורוויטץ. בשנה שאחריה, שס"ג, החלו גם בסדור תלמוד ירושלמי באותיות מרובעות קטנות ועם פירוש קצר בצדו באותיות רש"י בתבנית פוליו גדול וכל צד יפרד לשני עמודים ובשער מסדר נשים בקשו לאמר:

„בשמך רבון עלמין שרינן לגלפא במאני אברא סידרא תליתאי דתלמודא דבני מערבא והוא סדרא דנשים בבעו מינך במטי מינך דזיוך ונהורך דנהיר תמיר ולא פסק ינהר עלאן לכיהב לן חילא דניהך באורח קשוט דלא נסטי ימינא ושמאלא בהאי חיבורא וניעול וניפוק בשלם בלא כיסופא".

ואמנם תפלתם זאת לא היתה תפלת שוא כי אח"כ הוציאו מחשבתם הטובה לפעלה ויפיקו זממם להביא כל סדרי הירושלמי בשנה הזאת בקהל רב עד תמם, ועוד יתרה עשו בסדרם אז, שס"ג, גם מתלמוד בבלי מסכתות אלה: עירובין, פסחים, ביצה, חגיגה, מו"ק, ר"ה, יומא, סוכה, תענית, שקלים, מגלה, וג' בבות וגם זהר חדש עם מדרש הנעלם והגהות הרב הר"מ מ' משה מרדכי מרגליות. בשנת שס"ד הדפיסו ממסכתות התלמוד: יבמות, כתובות, קדושין, גיטין, נדרים, נזיר, סוטה, סנהדרין, מכות, שבועות, ע"ז, אבות, הוריות, ומסכתות הקטנות וסדרי זרעים וטהרות, וספר באורים כבדו ה' על התורה מהרב אב"ד פה הר"ר מנחם בר' יצחק המכונה ר' מענדל ר' אבינגדורס וס' „למען תלך בדרך טובים ותמצא רעים אהובים, „סדר הדרכה", אשר תקן הדרכה זו לעצמו

*) ראה ראבינאוויטש מאמר ע"ד הדפסת התלמוד עמוד 72 שהעתיק המלה „חסרון" בלי יו"ד, אך באמת נדפס עם יו"ד כמו שהעתקתי בפנים.

מלאכת ועבודת המחוקק הר׳ יצחק בעירנו ונשבתה ההדפסה, כי שב יצחק לעיר מולדתו פראסטיץ (Prossnitz) ויתקע שמה אהלו ובית דפוסו[28]), אך התעשת אחרי כן שלא לקחת עמו כל המכונות והכלים, ויעזב פה מעט מוער בידי בניו הר׳ אהרן, הר׳ משה יהושע, והר׳ ישכר בער, והם יעבדו שכם אחד במלאכת עבודת הקדש, ויחלו לחדש נעוריה, אחרי כי נשבתה כשנתים ימים, בכל תקפם ועזם בשנת שס״ב בסדור ש״ס בבלי ויוציאו אז לאור מסכתות ברכות ושבת עפ״י הגהות המהר״ם לובלין, שהיה אז בלבוב, ועם „הגהות מכתיבת יד הגאון מאור הגולה רבנו שכנו ז״ל והאשירי מוגה מתוך ספר האשירי של מהר״ר משה איסרלש ז״ל ממש מכתיבת ידו״ (כ״כ על השער), בגודל פוליו קטן,

[28]) בשנת שס״ג (כו בשמחה) בעשרה מרחשון הדפיס שם הס׳ קול שמחה. מרי שמחה בר׳ גרשון הכהן רפאפורט, — ובקצתי נדפסת מליצת הריש מתיבתא מפרוסטיץ הר׳ יהודא ליב חיות — ונסדר ע״י הפועל אליעזר בר׳ בנימין מפרוסטיץ, שהיה אצלו בקראקא, כמו שהבאנו, ובשנה ההיא נשלמת אצלו גם הדפסת עין יעקב. מסדרי הע״י הם הר׳ אשר בר׳ נפתלי ועצער מק״ק פראג — ממשפחת אלטשולר. ראה צונץ Zur Geschichte Seite 267 — המכנת אנשיל בן הרציל, ויהודה בן ישראל שמואל כ״ץ המכנה ליב מק״ק פרוסטיץ, ובקצתו נדפס תשיר הזה:

„מלך אשר בידו המפתחות מטר פרנסה תחיה חיה ולידה,
נודה לשמו בכל לבב בסוד ישרים ועדה,
חן וחסד ורחמים נתן לנו לסיים את ספר האגדה,
כתנה נכונה ספר עין יעקב הגנוזה וחמודה,
מעתה יהי רצון לפניו ית׳ יעמוד לנו זכות כל הלומדה,
אף גם לבנינו זכות זה היא שעמדה,
נודע שמותם אהרן משה יושיע ישעשעו בה גמול ידו הרה,
שיעשו ספרים הרבה אין קץ לתורה ולתעודה,
חיש מהר נגמר כר״ח אלול הי׳ שס״ג למנין תבל ומלואה ביוצרה,
יום הי׳ לפי צדק צדק תרדוף במשקל ובמדה,
ובכן לא יסור מחוקק מבין רגלינו ושבט מיהודה,
תמיד נצח עד כי יבא שילה מנחם עמו יפדה,
כויעתר יצחק מחוקק בהר״ד אהרן בעבור תהיה לו לעדה.
כתפלל ומתחנן ברננה ובקול תורה.״

גם נדפס אצלו שם בדפוסו בשנת עס״ת תהלים עם באורי קבלת מרי נטע חזן (המחבר תפלת לשבים הנדפסת בדעסויא) וחרושי המהרש״א בשטות הש״ס.

למובת המדפיסים פה. ובלובלין, כי אסרו הרבנים אסר על המדפיסים באיטליה להזור להדפיס ספריהם, ואם יעברו מוטל עליהם לשלם להם כסף ענושים מכל גליון, כפי אשר העריכו רבני הועד (פנקס הישן פה). בשנת שנ״ח נדפסו פה: „עומק הלכה" על החשבונות בש״ס (מאטהעמאטיק) מר׳ יעקב קאפל בר׳ שמואל מבריסטנו, [25])—ובראשו הקדמת המדפים והסכמת האב״ד הר׳ פייבוש, כי עד אז היתה עוד בעצם תקפה גזרת טובי הקהלה „שלא ידפיס שום מדפיס דבר בלי רשות הרבנים כו׳ ואם יעבור המדפיס, אזי יבטלו הם את מלאכת הדפוס ויחרימו את כל המתעסקים במלאכה" (בפנקס הישן), — המרדכי, אמרי נועם עה״ת מר׳ יעקב דילישקאש, תהלים עם ל״א מר׳ אליהו בחור בצרוף לקוטים מס׳ קב ונקי ע״י ר׳ שלום בר׳ אברהם, ~~אם הילד~~ על דקדוק שפת עבר מר׳ יוסף היילפרין, „המוסר או המבואר," סודות התפלות והדינים וחכמת הקבלה מר׳ יהודה כלץ [26]) עם מפתח והגהות לנכדו הר׳ משה בר׳ אלעזר ז׳ כלץ, המבואר מר״ש מולכו הנזכר, לבוש הבוץ והארגמן מר׳ מרדכי יפה, ודרשה בשם „נקי כפים" — ועל השער נמצא מתואר ידי כהנים המברכים את העם ועליהן כתר כהנה ותחתיהן צורת עורב. — מר׳ אברהם כ״ץ רפא, בתבנית קווארטא [27]). השנה שאחריה, שנ״ט, לא עשתה פרי הלולים בהדפסת ספרים עברים כאחיותיה הקדמות, כי כבר זקן יצחק המחוקק ובא בימים, גם מסדרו הנעלה הר׳ משה ווייסוואסר עזבו וישב עיר מולדתו פראגה, ותשאר המלאכה בידי בניו ויסדרו את „אהל יעקב" פירוש ס׳ העקרים מר׳ יעקב קאפל בר׳ שמואל הנ״ל, ולבוש עיר שושן מר׳ מרדכי יפה וספר שערי אורה מר׳ יוסף ניקיטיליא עם באור הר׳ מתתיהו דלאקרוט הנגמר בשנת ש״ס (1600), ובזה תמה

[25]) הרי״ק מבריסקנו (היא פרייבורג) היה תלמיד המהר״ם יפה, ויחבר ס׳ אהל יעקב, הנזכר ג״כ בפנים, בפראנקפורט בשנת שס״ג בהיותו בן עשרים ושמונה שנים, גם נדפס ממנו תרגום חמש מגלות עם תרגום שני ועם העתקתו לש״א בחרוזות (בניגון שמואל בוך) ובאור המלים קשי ההבנה, בערך שמ״ר במקום מולדתו (רמש״ש ברשימתו הגדולה מ׳ 1135).

[26]) כרמולי העתיק מכ״י דברים הנוגעים לתולדתו באוצר נחמד תשליש׳ עמוד 112.

[27]) הנ״ל בספרו העורכים ובני יונה צד 5.

שיכיל מאה ותשעים וששה חרוזים (כ״ב דפים), ושער הספר הוא כזה [23]:

„זה השער לה׳ צדיקים יבואו בו.

איין שוין ליד אונ׳ גרוש רישרשאפט ווערט איר דרינן געפינ־דען, גאר קורץ וויילינ צו לייען פער וייבר אונ׳ מיידליך. ורטיישט גאר בישיידליך. נינגט מיט נאמן ד י ט ר י ך. צו קויפען אָרים אונד רייך. אין איינים געלט רעכטן. אזוי ווערט ענק גוט ית׳ בייהיטען פער בייזען אנפעכטן. גידריקט אין דער גילויבטי שטאָט ק ר א ק א אונטר דעם גיוועלטיגען קיניג ז י ג מ ו נ ד ש יר״ה שנת שנ״ז לפרט הקטן. ע״י יצחק בן הח״ר אהרן מפרוסטיץ״.

בסוף הס׳: „אויזגינומן פון גלחות אונ׳ אויף יודש ורטיטשט גאר שוין אויז דער מאשין. קורץ וויילינליך דרינן צו לייאן קליין אונ׳ אך גראשין. דארום מיט דעם קויפן זייט נישווינדן. פיעללייכט ווערט איר-זיי בלד נימר גיפונדן. דען זיא ווערדן פערציקט ווערדן. בזכות זה ווערט אונז גוט ית׳ פוירן אינש היילינ לנד אונ׳ ערדן. דיא פוירבים פון דען שותפים דיא עש האבן אויז וויטן לנדן גיבראכט אונ דרוף פיל האבן ורצערט מיט נאמן.

אהרן בר׳ אברהם שליט״א מק״ק באטקויץ. (? באסקוויץ).

יעקב בר יוסף ז״ל מק״ק אייזנשטט״.

כמו כן החלו לסדר אז מקץ השנה „אלפסי״ הנשלם בשנת שנ״ח (1598) ע״י המסדר משה בן כתריאל וויסוואססער מפראג [24]) ותהי

ז״ל צבי סלונטשיץ, שמואל ברי יוסף ז״ל צבי אברהם בר׳ מרדכי היילפירן, יהודה ברי חנוך ז״ל א״ש (? אייזנשטאדט), משה ברי יהודה כ״ץ מקראקא, בנימין בר׳ חיים מורפטשיק, ואחריהן תבא הסכמת הרב אב״ד מקראקא מ׳ מענדל ר׳ אביגדורש.

[23]) להביא פה בכספר שכות הספרים גם ס׳ דיטריך העירני בשובו הת׳ מ. בוקוביץ, ויר״נ הרב שזח״ה ז״ל העתיק בשבילי נוסח השער ממ״ע החדשי פראנקל-גרץ משנת 1876 עמוד 357 ממאמרו של הח׳ פערלס.

[24]) המסדר הנפלא הזה היה בשנת שמ״ט (1589) במאנטובה ויסדר שם חמשה חומשי התורה, דרכי הגמרא (בגודל קווארטא) מר׳ יצחק קנפנטון (Bartolocci T. 8. p. 921) הליכות עולם על כללי התלמוד מר׳ ישועה ברי יוסף הלוי על הוצאות האחים יצחק ושלמה בני הר׳ שמואל נורצי (בשנת שנ״ח) ואח״כ עזב משמרתו וישב פראגה עיר מולדתו (Zunz. Zur Geschichte Seite 295) ומשם נקרא הנה.

פרשת צו ג׳ ניסן [19]), וככלותם לסדרו נסו כחם בעבודת הדפסת הילקוט השמעוני הנגמר בשנת שנ״ו — ובמשך העבודה (יום א׳ כ״ו תמוז) מת בן המחוקק, אליהו הנזכר — ע״י הפועלים אלעזר בן דוד ויצחק ישראל נכד הר׳ שלום שבנא מלובלין בהוצאות השלשה השותפים שהדפיסו הס׳ צרור המור. — שנת שנ״ו עניה היתה במורותיה מאחיותיה הקודמות ובה נגמרו מלבד הילקוט הנזכר גם ס׳ עמודי גולה מהר׳ יצחק בר׳ יוסף מקורבייל עם הגהות הר׳ פרץ בר׳ אליהו, והערות הרב מ׳ מענדל ר׳ אבינדורס ובנו הר׳ משה. ושלשלת הקבלה מר׳ גדליה למשפחת יחייא. [20])

עשירה משנ״ו היתה השנה שאחריה, שנ״ז, בה עזבו את מכבש הדפוס הספרים האלה: שערי שבועות מר׳ יצחק בר׳ ראובן — ע״י הפועל המסדר שמחה בן המחוקק—, „מדרש רבה" עם באור מתנות כהנה מר׳ ישכר בער בר׳ נפתלי כ״ץ משעברשין [21]), מנהגים מר׳ אייזק טירנא, לחם משנה על משניות זרעים, מועד ונשים מר׳ משה בר׳ נח יצחק ליפשיטץ (בתבנית קווארטא), מנורת המאור מר׳ יצחק אבוהב, עמק ברכה מר׳ אברהם הורוויץ, מחזור עם באור הר׳ הירש ר׳ זנדילש (חתן הר׳ מרדכי מרדיש), שיר חג הפסח על סדר הפסח מר׳ יעקב בר׳ יוסף קיצינגין מק״ק שטרים [22]), וס׳ „דימריך", הוא שיר בשפת יידיש־דייטש,

---

[19]) וז״ל השער: „אליה מזרחי פירוש רבנו שלמה יצחקי מהגאון מאור הגולה הרב הגדול מוהר״ר אליה מזרחי. מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו, פועל ידיו תרצה ברך ד׳ חילו, נודע בשערים פאר סלסלוה הוא נפתלי בר׳ טוביה גוטמאן תמים פעלו. מק״ק לובלי, ממשפחת אלטשילר נקרא לו"..

[20]) תולדתו מבוארת ומפורשת מהח׳ כרמולי בדברי הימים לבני יחייא בפרק הששי עמוד 88.

[21]) ר״י רייפמן ז״ל רשם תולדותיו וקורות ספריו בשם אהל ישכר באוצר הספרות הראשון.

[22]) הר״י שטרים הוא מתלמידי המהרש״ל, ובראש ספרו חג הפסח נמצאו הסכמות הרבנים מאספת ועד פוזנא (מיום ג׳ כ״ז ניסן שנ״ז) ובראשם חתימת הג״מ מרדכי יפה, ואחריו תחתיו יהונתן בר׳ מרדכי מפוזנא, בנימין בר׳ אליעזר

אחרי שנגמר בדפוס הספר הזה החלו לסדר בשנה ההיא בחדש השלישי (סיון) את הספר „צרור המור" עה"ת מר' אברהם סבע ותשלם המלאכה ביום ג' פרשת משפטים על ידי השותפים שמואל יוסף בר' מרדכי גראנסמרק שליט, יהודא [ליב] בר' יוסף שלי"ט, משה בר' משה ז"ל, ואחרי אשר התמו המלאכה הזאת החלו לסדר ביום ה' ח' תמוז ש"ע „חשן המשפט" באותיות מרובעות קטנות עם הגהות הרמ"א באותיות רש"י בתבנית פוליו בהוצאות הר' נפתלי בר' טוביה שלי"ט אלטשולר מוכר ספרים בלובלין, ותהי השלמתו בצום גדליהו שנת שנ"ד (שמח"ו). ביום ב' וא"ו חשון שנ"ד (1594) החלו לסדר מש"ע הנ"ל החלק „אבן העזר", :ביום א' יו"ד סיון החלו בסדור החלק „אורח חיים" מש"ע הנ"ל, הנגמר כ"ט בירח תמוז, והחלק „יורה דעה" נשלם ביום ד' ה' אלול („ואני עבדו בן אמתו יחזקאל בן לא"א כא"מ ר' משה ז"ל עלי לשלם תודתי להודות ולהלל להשי"ת על שהחזיקני... וזכני להר"ל פעם שלישית פסלת לי ד' טורין... נגמר מלאכת הקדש... שנת אשמח"ה בחסדך") וכנראה היה הר' יחזקאל זה מסדר הארבעה טורים בדפוס.

מלבד הספרים האלה הדפיסו עוד בשנת שנ"ד „סדר תפלות" מכל השנה בהעתקת יידיש־דייטש מר"א סופר מאייזנשטאדט „שערי אורה" בעניני קבלה מר' יוסף ניקיטיליא, „מדרש שמואל" על פרקי אבות מר' שמואל די אוזידו, „מחזור" עם העתקת הר"א סופר הנ"ל, „אגרת הקדש" להרמב"ן, לבוש עטרת זהב מר' מרדכי יפה, נגמר כ"ח טבת ע"י השותפים יוסף בר' מנחם ישראל ומשנהו נפתלי בר טוביה אלטשולר מלובלין. ו„סליחות" כמנהג פולניה בצרוף העתקת יידיש־דייטש. זה פרי הדפוס העברי פה בשנת שנ"ד. גם השנה שאחריה היתה שנ"ה טובה ומבורכת ותעש פרי למכביר למעלה ראש, כמו: „הא הידיעה", בקשה על הגאולה מב' אלפים וק"ן מלים המתחילים באות ה"א מר' משה בר' יצחק פיזענץ— המחבר ס' דרש משה הנ"ל —, „חיי עולם" (ס' היראה מר"י גירונדי) בשפת „יידיש־דייטש מר' יצחק בן חיים (גדל קווארטא, י"ד דפים), „מדרש תנחומא", „לוח הפעלים" עם ל"א, „הלכות דעות" להרמב"ם, נביאים וכתובים בצרוף באור מלוקט מכל המפרשים בשם אילה שלוחה מהר' נפתלי אלטשולר הנ"ל, ס' אליה מזרחי, החלו לעבוד ביום ב'

אלה הדפים בשנת שנ״ב, ובשנת שנ״נ ראו אצלו אור הדפוס: „נפתולי אלהים״ עניני קבלה מהר׳ נפתלי פריויש, „ראשית חכמה״ מהר׳ אלידו וידאש, ספר „החיים״ מהר׳ חיים בר׳ בצלאל, „שמואל״ בחרוזים בשפת יידיש־דייטש עפ״י מדרשים ואמרי חז״ל מר׳ נתן בר׳ אליעזר מיכלבאך ונקרא „שמואל בוך״, „חובת הלבבות״ מהר׳ בחיי, „יסוד שירים״ הוא זהר על רות, „תולדות יצחק״ עה״ת מהר׳ יצחק קארו, החלו לסדר ביום השלישי ר״ח אדר ראשון, „ונגמר זה הספר באמצעות ובחזקת היד אשר קנה הספרים שמואל בכמ״ר יצחק מק״ק לוקבא מבית הלוי״ בר״ח ניסן גש״ן (1593) באותיות רש״י גדולות בתבנית פוליו ובכל צד שני עמודים [18]) ובקצהו נדפס מהמחוקק השיר הזה בחרוזים:

„וירא יצחק המחוקק את כל המלאכה, והנה היא עשויה כדת וכהלכה, ויפתח פיו ויעש ברכה, אשרי העם לו ככה, אשר המציא לעבדו פדות ורוחה, ושמרני בעידן רתחא, ולמות לא נתנני לשוחה, והיה לנו הלילה למשמר והיום למלאכה, חציינו מחזיקים בחרבות וברמחה, לחם צר וכזון ארוחה, גם מאש התבערה אשר ברחה, והנני מזהיר ומודיע לאום מבורכה, לבל יעמדו במקום צר ואנחה, ואם עושין לו נס כנכין לו ממת שזכה, בכן עלי להודות ולהלל בשיר ושבחה, שיר פשוט ומרובע בלשון קל וצחה:

יהי שם ה׳ מבורך — יגדל חסדו לשפל ברך
צאתי ובואי שמרה נפשי — שחרית וערבית יצאתי חפשי
חירות מיסורים גם ממות — עלי היה לבי דות
קרואי שאול למות לקוחים — יגאלני ממות נפשות פורחים
מפחד להצילי יומי ולילי — הלא הוא תקותי ומיחלי
חיים וחסד עשה עמדי — סלה ישימני כחותם על לבי
וכל דרכי לי הסכנת — ובקולי שמעת קשבת והאזנת
קראתי לך משאול תחתיה — פדה משחת נפשי לתחיית
קדמתי בנשף ואשוע לדבריך — רחמיך לא תכלא כמשפטיך
חזק ואמיץ שוכן שחק — תפלתי הקשב כויעתר יצחק

ואלה תולדות יצחק המחוקק, שזיכנו הש״ת יוצר עלי חוק, הוא אהרן, ומשה יהושע ואליה יעמידם ליעקב לחק, בריתו אשר כרת את אברהם ושבועתו לישחק, יגדלם השם לתורה ולמ״ט שלום שלום לקרוב ולרחוק, יאריכו ימים ושנים ארוכים ולא קצרים, שנת שמחה ליצחים״.

---

[18]) נפלא הדבר כי ההוצאה הזאת לא היתה למראה עיני הביבליוגרא־ הנודעים כמו ש״ש. בן־יעקב, ועוד לא נפקדה ברשימותיהם.

ככלות שנת ש"ן (1590) החלה תקופה חדשה לבית הדפוס פה. המדפיס הר' יצחק החל לעבוד ביתר שאת ויתר עז מראשונה להגדיל בית דפוסו באותיות חדשות שונות, כמו כן עשה לו אז „קלישעע" חדש בעל צורות עמודים שנים ועליהם בראשם מלאכים וזרי פרחים ושושנים בידיהם, להדר שערי הספרים, ולרוב נדפסה גם צורת „איל", ותחתיו כתוב: „תמורת יצחק", לרמז שם המדפיס,— המסדר היה אצלו הר' אליעזר בהר' בנימין זצ"ל מפרוסטיץ, ובעבודה הזאת החל המדפיס להנך אז את בנו שמחה, ולמשניח לפקח על צרכי בית הדפוס „ולמשתדל" (Factor) הפקד הר' אליעזר הכהן. ואלה הספרים נגמרו פה אז, בשנת שנ"א: „בחינת עולם" מר' ידעיה הפניני, „שברי לוחות" מר' אליהו בחור, „פני יצחק" על הלכות שחיטה מר' יצחק חיות וכראשו „קינה" על שרפת עיר פוזנא מהר' מנחם מאנש בנו יצחק, „שבט יהודה" מר"ש ן' ווירגא, תורת חטאת" להרמ"א, „מטה משה" מהר' משה מפרמיסלא, ט"ז) וס' „ערוך הקצר" הנשלם בדפוס בראשית שנת שנ"ב. אחרי כן הביא תחת מכבש דפוסו „בחיי" עה"ת מהר' בחיי בר' אשר, „תמר דבורה" וס' „פרדס רמונים" מהמקובל הר' משה קורדוביר, „אמרי שפר" על בראשית ושמות מהג"מ נתן שפירא מהוראדנא בתבנית פוליו גדול באותיות רש"י גדולות וכל צד יפרד לשני עמודים[17]. את

ט"ז) בסוף הראשון כתוצאה הזאת נמצא השיר הזה מתלמיד המחבר הר' שבתי הסופר:

שאו עין, בני עין, ולראות כל תחשה,
ראו ספר, בהוד שפר, שמו מטה משה,
בכל דינים, ועניינים, אשר צריך לידע.
בתוכו תחקור בו תעיין תבין מדע.
תהלתו, יסודתו, שלשה עמודים,
הם תורה, עבוד נורא, גמילות החסדים.
אכתו, לקנהו, שני העולמות
והמבקשו, תהא נפשו, לנצח בנעימות.
והסופר, שבח ספר. בעל כרחו יחשה
באין ערך, לכל ברך, שבח מטה משה.

י"ז) ראה במחברתי „מרגניתא שפירא" עמוד 4.

וישלש

ר׳ פישלו בהיותה. בהנבר ו״ל על הוצאהה, „יין הרקח״ מר׳ אלעזר מגרמיזא, „באור״ מגלות רות ושיה״ש עפ״י הקבלה (שמ״ה), „דרך חיים״ על פרקי אבות להמהר״ל מפראג, „דרש משה״ לבאר וללבן אגדות תמיהות בתלמוד מר׳ משה בר׳ יצחק פיזענץ — ובראשו וגם בקצהו נדפסו חרוזות שירים מהמדפים, — חסדי ה׳ עניני קבלה על הי״ג מדות מר׳ משה מרדכי מרגליות, אשר זה נוסח השער: [15])

„ח ס ד י ה׳, מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון.
מה מתוק מדבש צוף עדנים, ומה נחמד מזהב ורב פנינים,
חבור היקר הלז רב ערכים, נכלל בששה ועשרים דרכים,
ובהם מפרש כמה פסוקים, כסף צרוף שבעתים מזוקקים,
ומגלה כמה טעמים נעלמים, בשלש עשרה מדות של רחמים,
שתי עטרות לכל מדה ומדה, בהוד והדר כל עטרה ענודה,
ופסוק לך ה׳ חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו נושא לכל העטרות,
אלף הבנין תלוי עליו עם כל שלטי גבורות, שנת **אשמ״ח**.

„יוצרות״ עם באורי הר׳ אשר בר׳ יוסף, „יוסיפון״ — החלו בהדפסתו „יום ג׳ בר״ח סיון״ ונשלם יום ג׳ כ״ד אב, „ע״י [illegible] שמריה בר׳ אהרן ז״ל נכר פרום ווייבל הנקרא זלמן ווידיש״, — „מראה כהן״ מפתח הפסוקים לס׳ הזהר מר׳ ישכר בער משעברשין, — התחלתו היתה ביום ג׳ ד״ך תמוז שמ״ט, — „דבק טוב״ הערות והארות על רש״י מהתורה עם ציורים להבנת הענין מר׳ שמעון בר׳ יצחק הלוי אושנבורק, „תפלה למשה״ מר׳ משה אלמושנינו, שו״ת „שארית יוסף״ מר׳ יוסף הכהן — ותהי ראשית המלאכה יום ג׳ י״ב טבת ש״ן (קר״ן משיח), ותשלם המלאכה יום שני אך טו״ב לחדש אחד עשר״, — „מגלת אסתר״ עם העתקת יידיש־דייטש בשם מגלה ארוכה מר׳ ליב בר׳ יוסף מעלוף (ש״ן), וכפי הנראה הדפיסו גם אז פה ס׳ „יסוד תשובה״ על ענין תשובה מר׳ יצחק „בהקדוש״ הר׳ משה עלים הנדפס על הוצאות „הה׳ יחיאל בר׳ אשר הכהן נ״ע ז״ל, הנקרא מיכל קיהמשי וויניצינאהו״ (כן כתוב על השער) בתבנית קווארטא י״ד דפים.

יצחק בן הח׳ אהרן ז״ל ספרוסט המחוקק יצו
הה הנקרא זלמן חזן

---

[15]) הספר היקר הזה ראיתי בעקר ספרים המפואר של החכם והחשוב הרר. פ ע ר ג ע ס רב ומטיף בעיר ל י י פ צ י ג בזכסיה, ואביע לו בזה תודתי כי הרשה לי להעתיק נוסח השער.

לרבנו בחיי, „שיר השירים" עם העתקת ידיש־דייטש, „האַהעליעד" בלשון ידיש־דייטש מר' יצחק סולקש. — בשנות ש"ם עד שנ"ן הופיעו פה המון ספרים קטנים וגדולים ונרשם פה את היתר נודעים: ארבעת חלקי „שלחן הערוך" הנ"ל בכרך אחד, „נביאים וכתובים" עם פירוש רש"י, „פירוש" על תרגום חמש מגלות דניאל ועזרא מר' מרדכי לוריא, ס' „מלכיאל" מר' מלכיאל חזקיה בר' אברהם (כל אלה בשנת ש"ם); „יוחסין" מר' אברהם זכות — החלו בסדורו ביום ה' ט"ב תמוז ש"ם ונשלם א' ב' אדר שמ"א, — „תולעת יעקב" מר' מאיר ן' גבאי, שערי תשובה מר' יונה גירונדי, „תרי"ג מצות" בחרוזות מר' משה מפרמיסלא. הנקרא ר"מ מת, ס' „חסידים" מר"י החסיד (את אלה סדרו בשנת שמ"א, והדפסת זה האחרון החלה ביום ו' בראש החדש אדר ותשלם המלאכה בר"ח סיון). „חכמת שלמה" להרש"ל[14], „גזרות אוסטרייך וק"ק ווינא" בלשון ידיש־דייטש, ו„סדר ברכה" על דיני ברכות מרי"ם מאראפשטיק הנ"ל, „גבורות ה'" למהר"ל מפראג, — החלו בסדורו יום ג' י"ג השון — שמ"ב „יסוד אמונה" (עקרי האמונה) מר' יצחק עלים, „משלי" עם פירוש קצר מר' מרדכי בן יעקב (כ"א שמ"ב), „ברכת המזון וזמירות" עם באורי הר"ן שפירא מהוראדנא (שמ"ג), „מרכבת המשנה" מר' אנשיל הנ"ל, בגודל קווארטא „סליחות" כמנהג פולניה עם באור הר' מרדכי מארדוש (שמ"ד), „שרש יעקב" מפתח לשרשי הדינים מר' יעקב בר' יצחק, „מעשי ה'" מר' אליעזר אשכנזי — „נדפס ע"י תלמידו הר' שמחה קלמן מעריז והוגה ע"י הגאון החסיד מהרי"ש יצ"ו". — „שחיטות ובדיקות" הנ"ל, „סדר מצות הנשים" בשפת ידיש־דייטש, „קינות" כמנהג פולניה עם באורי הר' אשר בר' יוסף (שמ"ה), „פרקי אבות" בהעתקת ידיש־דייטש, „אגרת תשובה" לר' יונה גירונדי, ס' „הישר" המיוחס לר' זרחיה היוני, „תהלים" ל' ידיש־דייטש בחרוזות (שמ"ו), מסכתות „שקלים ביצה" ע"י ר"ם אראפשטיק הנ"ל, תורה" עם פירושי רש"י ורמב"ן, הר"י אבוהב והרד"ק על ההפטרות (שמ"ז), „דניאל" בהעתקת יד' דייטש. „תהלים" עם העתקת ידיש־דייטש מר' משה שטענדאל הנעתק מהאשה ר"זל אלמנת

---

[14]) מגיה הספר הזה בבית הדפוס היה עוד הר"ש פיהם ויכתוב בראשו בחתם ב' פתגמים.

— „איוב" בחרוזים בשפת יידיש־דייטש ע"י הר' אליהו בחור (של"ד) [10], „פתרון חלומות" המיוחס לרב האי גאון בהוצאות הר' יעקב סופר בר' נפתלי מלובלין (של"ה), „מנחה חדשה", באורי פרקי אבות מר' יחיאל מיכל בר' ידידיה מאראפששיק [11], „נעים זמירות" פירוש על ט"ו שיר המעלות מר' שמואל אריפול (של"ו). בשנת של"ז יצאו לאור הספרים האלה: „דרך אמונה", תשובת הר' מאיר ן' גבאי לתלמידו הר' יוסף הלוי על עשר שאלות בעניני עשר ספירות ומהותן, „הלכות ניקור" מבעל העיטור, „תורת חטאת" להרמ"א, ועוד החלו לסדר בשנה ההיא הספר „עבודת הקודש", עניני קבלה מר"מ ן' גבאי הנגמר „ביום השני כ"ד ימים בחדש חשון שנת הנה אנכי של"ח". ויהי אך יצא הספר הזה וידפיסו סדר „תפלות" בתמונת אקטאוו, גם עבדו אז בחריצות ידים בד' חלקי „שלחן ערוך" להב"י בצרוף הגהות הרמ"א (של"ח) וביום כ"ד מנחם של"ח החלו לסדר מסכת כתובות עם רש"י תוספות עין משפט וכו' ותהי השלמתה ביום ד' בר"ח אדר של"ט [12]. בשנת של"ט הדפיסו ספר „הנך" בשפת יידיש־דייטש מר' יצחק בר' אליעזר מארץ אשכנז, „אותיות של רבי עקיבא" עפ"י כתב יד [13], „שחיטות ובדיקות" למהר"י וייל בצרוף הגהות הר' צבי שו"ב מקראקא ועם קצת תוספות הרמ"א, „קצור סמ"ג — ע"י הר' יקותיאל זלמן בר' משה—„שלחן ארבע

---

[10]) ולדעת קצת הוא קצור פירוש הרלב"ג על איוב בחרוזות (ראה אוצר הספרים אות ת' נו' 430).

[11]) במחברתי מרגניתא שפירא (הערה 4) הנני סופר ומונה ספרי הר' י"מ מאראפטשיק, „ודע כי בשם Moravczik כנו את האיש אשר מצאו ממדינת מורביה, היא מאֶהרן, ובעת אשר באו יהודים רבים לפיליץ מארץ משעביה, היא באֶהמען, באו גם ממדינת הקרובה לה — מאֶהרען (העירני הד"ר הרכבי נ"י בפ"ב).

[12]) הרב ר"נ ראבינאָוויטש ז"ל במאמרו ע"ד הדפסת התלמוד (עמ' 70) יעיד שראה כהוצאה הזאת גם מסכת עבודה זרה ויהללה מאד בגלל הדפסת הנהדרה אשר תאוה היא לעינים, ואתקונא סהרותיה (וראה Catalog Oppenheim 4 u. 8)

[13]) הדר' יעלינעק הדפיס בקובץ בית המדרש ח"ג אותיות של ר"ע ע"פ הוצאה זאת, כי היא המובחרת והיותר מתוקנת מחדולי הטעיות והקמשונים.

ככל שגיאות, אות באות, תראו נפלאות, מוגה בהדרה.
מפי הגאון, משרת מעון, כח ואון, נאור בגבורה.
כארי רבץ, חכמה קבץ, בבתי יעבץ, הדוריו לישרה.
שם בצדו, איש מתנגדו, המדבר בעדו, בדין ובפשרה.
נקובים בשמותם, לבית אבותם, על צבאותם, בשפה ברורה.
ועוד הראה, כאשר תראה, מקום מוצאה, מקורה הערה.
במקום שקצר, ודבריו עצר, מן המצר, כלי לחברה.
בעל הספר, מצא וחפר, אמרי שפר, בלתי צרורה.
באמצי חילו, השלים פעלו, יומם ולילו, שימש בכתרה.
חיזק בדק, ביער חדק, כהן צדק, שר התורה.
מהר"ר יוסף, יכיו יוסף, באווי ובכוסף, הגבור והנורא.
ומי שעזרני, והלום הביאני, לחזקני ולאמצני, לסדרה ולגמרה.
הוא יעודדי, להיות עמדי, מגן בעדי, לעתות בצרה.
ליתן לחמי, פשתי וכימי, כל ימי חיי בתרירא.
ואשב לנצח, בגבול צלצח, תהלתו לפצח, ולברכו במורא.
הציל נפשי, מיד מבאישי, ויצאתי חפשי, מצל מקרה.
לא מש, חסדו מלשמש, ויוכח אמש, למבקשי להרע.
בכתר תורה, חנני בהדרה, להוציא לאורה, ספרי וספרא.
ברפוס היופי, בלי דופי, אדבר כמו פי, בלתי שקרא.
לזכות הרבים, חברים מקשיבים, בגנים יושבים, לעבדה ולשמרה.
יהי חלקי, עם מחוקקי, בתורת נקי, בנקי עמרה.
וכרוב חטאתי, שלא זכיתי, ללמוד בביתי, בדעת ברורה.
אבקש פני, מאיר עיני, ליתן לבניי, עוז ואורה.
להגות בתורתו, ולירא אותו, לשמור מצותו, סיג וגדרה.
לזה שוקק, מתאות ומשתוקק, יצחק מחוקק מפרוסטיץ הבירה.
ועוד מבקש אוברות לבקש, מפח וממוקש, שה פזורה.
לראות בכפלים, שמחת ירושלים, בלי השילים, בתודה וזמרה.
ואברך לקיני, שנתן חיני, להיות למגיני, המלך והצירה.
הדפוס לאשר, דרכיו לישר, בכתב מאשר, בלתי נעדרה.
השם יזכני, לצאת ממנו, בקרוב בימינו, זרע מוכתרה.
ויאריך ימיו, ויפלו קמיו, ויתן רחמיו, לעניה סוערה.
ובימיו יבנה, קרית חנה, למי מנה, עדת יקרה.
ושם נעלה, שלמים ועולה, שור וטלה, ומנחה טהורה".

אחרי הספר הזה יצאו פה מתחת מכבש הדפוס הזה ספרים שונים לעתים תכופות, כמו „דרושי הר' יהושע אבן שועב" (של"ג), ס'

דרשות

עם „הגהות הרמ״א״ על הוצאות הר״ר נתן בר׳ משה פעטליצר (Petlizer)[8] ותשלם המלאכה מחלק או״ח ביום ט׳ אד״ר של״א. גם נגמר בעת ההיא „מחזור מכל השנה״ כמנהג פולניה עם ל״א ע״י ר׳ אבינדור בר משה הנקרא איצמונש, ונודע בשם ר׳ אבינדור סופר מאייזנשטאדט[9] שיר המעלות מר׳ דוד דרשן מקראקא בתבנית קווארטא. בראש החדש ניסן של״א החלו בדפוס מלאכה גדולה ונכבדה הוא ספר „האגודה״ הכולל חדושי דינים וקצור מכל שטות התלמוד כסדר הש״ס ומספר הגאונים מר׳ אלכסנדר הכהן המכנה ר׳ זוסלן מפראנקפורט, והגאון מ׳ יוסף כ״ץ בעל „שארית יוסף״ שם עין עיונו על הדפסת הספר הזה,— והגיה אותו עפ״י כתב יד משנת רל״ו שהיה באוצר ספרי ר׳ צבי בר מנוח הנקרא הירש קופא,— ויעש לו גם זר זהב, היא הקדמתו היקרה הנדפסה בראשו, אשר ידבר בה על תכונת הספר ועל מה אדניו הטבעו. הספר הזה נדפס באותיות רש״י גדולות בתבנית פוליו ובכל צד יפרד שני עמודים, והיא מלאכה גדולה מפאת איכותה וכמותה, ויעבד ב יותר משששה ירחים, כי נשלמה העבודה : „סמוך ליום שאנו צריכים משום זה אלי ואנוהו לאגודה, בשנת ולקח הכהן את הזרע בשלה (היא של״ב כי הה״א מורה על האלפים) הוא יום ד׳ ערב חג הסכות של״ב

ככלות הדפסת ס׳ „האגדה״ חבר הר׳ יצחק שיר כמתכונת השירים שכתבו אז המדפיסים הגדולים כאשר כלו הדפסת ספר גדול ויעש בזה כמעשיהם וידפיסו בדף האחרון וזה תארו :

„וכשראה יצחק מפרוסטיץ המלאכה נערכה, פתח פיו בהודיה ושיר ויאמר ככה

אשירה ואזמרה, לאל נורא, יוצר אורה, בשיר תפארה,
ברוך כבודו, לרוב חסדו, שגמל לעבדו, חולו לספרה.
כל גוילין, לא יכילין, לספר מילין, הגדולה והגבורה.
נסים ונפלאות, ברכות והודאות, הוציאני מתלאות, מפחד ועברה.
נתן חיל, יומם וליל, כצבי וכאיל, קל מהרה.
להחיש ולשקדה, להכין ולסעדה, ספר אגדה, יפה וברה.
בשובה ונחת, אגודה אחת, מזורה ברחת, בנפה ומזרה.

---

[8]) ראה ש״ש Cat. Bodl. IV, p. 1481

[9]) הר״א העתק לש״א גם סדר תפלות מכל השנה (קראקא שנ״ד) ועוד, כאשר נביא הלאה בפנים.

כי זכרו הטוב יוחק לברכה ולתהלה לדור דורים, כי לא חס על כספו, ביעו ועמלו לקרוא הנה ממרחקים פועלים אומנים, היודעים המלאכה אשר לפניהם, ואף מגיה מומחא עבד בדפוסו עבודת הקדש לנקות הספרים מחרולי הטעיות והקמשונים, הוא הרב מ׳ שמואל בן הקדוש״ [6]) הר׳ יצחק פיהם (Böhm) ז״ל, שהיה לפנים בווינציאה ויהי גם מופלג בתורה — כנראה מהקדמתו לס׳ „תורת חטאת״ הנדפס אז בעירנו — ותחל המלאכה בבית דפוס זה ביום ט״ו אב שכ״ט, ויחלו לסדר אז בדפוס פירוש מאת הג״מ נפתלי הירץ גלבוב על „המדרש רבה מחמש מגלות״ ביום א׳ ר״ח אלול בשנה ההיא וגדרו בדפוס הפירוש הנ״ל „למדרש רבה״ עה״ת, ושני ספרים אלה נסדרו באותיות מרובעות קטנות ובתבנית קווארטא ובכל צד יש שני עמודים ותשלם המלאכה ביום ה׳ י״ב אלול שכ״ט.

אחרי אשר יצאו מדפוס זה שני הספרים הנזכרים כלולים בהדרם הביאו תחת מכבש הדפוס את הספר „תורת חטאת״ להרמ״א ז״ל ותגמר הדפסתו בכ״ה לירח חשון ש״ל, אחריו הדפיסו הספר המפואר, הכולל פירושי הר״ש מולכו ונגמר כ״א כסליו באותה השנה [7]) ואחרי כן החלו לסדר בראשית ירח טבת, ש״ל, ד׳ חלקי „שלחן ערוך״ להב״י

---

[6]) התאר „הקדוש״ הוסיף לו בנו בכל פעם בהזכרת שמו, כי נהרג על קדושת השם, וש״ש יאמר עם הספר, במאמרו הנזכר צד 29 הערה 16, כי „הקדוש״ הר׳ יצחק פיהם היה חזן בפאדובא, מהספרים אשר הגיה הר״ש בנו בווינציה הכי נכבדים ג׳ חלקי הטורים, או״ח יו״ד ואה״ע, עם הב״י, שנדפסו שם משנת שכ״ד עד שכ״ז (1564—67) ובן־יעקב באוצר הספרים שלו, עמוד 207, יעתיק פרט השנה, הנדפס בתור אה״ע הנ״ל כזה: „רב לכם עוד יוסף קארו חי״ (שכ״ה—1565).

[7]) ספר „המפואר״ נערך והוגה אז לדפוס ע״י ה״ר יעקב ב״ר יצחק לוצאטו (Luzzatt) מעיר פוזנא, ואין הכונה במלת הוגה שהיה מגיה בבית הדפוס, כמו שהבין הח׳ ש״ש, כי כמהו גם הרב בעל שארית יוסף לא היה פה מגיה הדפוס ובכל זאת כתוב על שער ס׳ האגודה: הוגה ההעתק ע״י הגאון ר״מ מ׳ יוסף כ״ץ יצ״ו. ומהגה הדפוס אז היה הר״ש פיהם הנזכר, כמו שכתוב בהקדמתו לס׳ האגודה ויעמוד על משמרתו שנים רבות, ויעבוד באמונה בהשכל ובדעת על כנו..

ויצא לאור ביחד עם ניסו הר׳ אליעזר בר שלמה „תפלות מכל השנה" באותיות גדולות, בתמונת קווארטא (בשנת רצ"ו), וגם אחיו נפוצו על פני תבל. ויהי מקץ ארבע שנים החל לנסות כחו במלאכת הדפוס בקראקא יוהנים האליץ (Johannes Halic) וידפיס בשנת רצ"ח (1538) החלק הראשון „טור יו"ד" באותיות רש"י, בתבנית קווארטא, ובשנה שאחריה, רצ"ט, עשה חוזה עם יוהנים קורציוס (Johannes Kurzius) מעיר גלונא רבתי וידפיסו יחדו החלק השני „טור יו"ד" ואת ס׳ „יוסיפון", ועוד ספרים שונים נדפסו בדפוסם בסירוגין, כמו „פסוקים" מר׳ שכנא בענין קדושין ע״י הר׳ משה בן הרופא שמואל לועזי, הנמצא ממנו אכס. יחידי בבריטיש מוזיאום בלונדון, סדרי „המשניות" בשנת ש"ב בתמונת פוליו, ספר „המבקש" מרש"ט בן פלקירא[4]) בשנת ש"ה, „מלחמת ההכמה והעושר" מר׳ יהודה הלוי, וס׳ „נפתולי אלהים" מר׳ נפתלי בר׳ אליעזר טריויש בשנת ש"ו, בתבנית פוליו, אבל גם הם לא יכלו להפיק זממם להקים בית דפוס על בסיס נכון וקים באשמת העם, אשר לא סעדו בימינם, ובנראה לא היתה אז העת מכשרת לכונן פה בית דפוס, כי מספר בני ישראל היושבים אז בקראקא מעט היה ורובם היו שקועים ראשם ורבם בעסקיהם הפרטים. אולם אחרי עשרים וארבע שנים הרחיב ה׳ את גבולם ויפרצו לרוב בארץ ועם רב נהרו הנה וירבו לשמוע למודי ה׳ בבתי המדרש, ואז נפקחו עיניהם וחסרון בית הדפוס היה מרגש למו בכל צעד, אז קם מתוך העדה „השר והמרומם הלא הוא נודע בשערים"[5]) הר׳ יצחק בהח"ר אהרן מפרוסטיץ (Prossnitz) הנקרא אחרי כן בשם „יצחק מחוקק" ובפי העם „יצחק דרוקר", ובהשתדלותו ובאמצעותו הוקם על בראשית שנת שכ"ט (1569) בית דפוס גדול, אשר עמד על מכונו רבות בשנים והספרים שנדפסו בו יוכלו להתחרות עם דפוסי ויניציה, אשר על כן ראוי הר׳ יצחק מפרוסטיץ

---

[4]) ראה דברי ימי ישראל חלק שביעי (עמוד 387) מ"ש הרב שפ"ר בשם צאצקי (Czacki).

[5]) כן יכונה בהקדמת מו"ל תמורתי הנדפס בדפו

מלאכת הדפסת ספרים עברים רחבה ונסבה עוד בשנת 1480 למספרם ותעש פרי ותשגשג בערים רבות באיטליה, כמו בולוניא, (Bologna), פירארא (Ferara), שונצינו (Soncino), אך בארץ פולניה טרם נודעו עקבותיה אז. בית הדפוס היותר עתיק בפולניה בכלל ובקראקא בפרט נוסד בשנת ר״ץ (1530)? ובאותה שנה נדפסו בו חמשה חומשי התורה עם חמש מגלות בתבנית פוליו וטור יו״ד בתמונת קווארטא, ובשנה שאחריה, בשנת רצ״א, נדפסה בו הגדה בתמונת פוליו. מי היה מיסד בית הדפוס הזה וידי מי כוננוהו — נסתם כל חזון בספרי הביבליוגרפים [1].

בשנת רצ״ד (1534) נוסד בקראקא, כפי הנראה, בית דפוס חדש על ידי האחים שמואל, אשר ואליקים, בני חיים העליץ, ותהי ראשית מלאכתם הס׳ „שערי דורא" עם „הגהות מהרי״א" ותכל הדפסתו ביום הרביעי כ״ח אייר רצ״ד (13 Mai 1534). מלאכת הספר הזה נחמדה מאד ותאוה לעינים, סביב כתבת השער צצים ופרחים, מעשי צעצעים ומלאכים עומדים אחד מימין והשני בעבר השמאל וחצוצרות בפיהם, והספר כלו נדפס באותיות מרבעות ורש״י יפות ובדיו שחור והגליונות מהדפים רחבים מאד, בתבנית פוליו [2]. כמו כן הדפיסו באותה שנה ספר „מרכבת המשנה", הוא ס׳ „המלים" מהר׳ אנשיל על „תנ״ך" [3], אך לא ראו סמן טוב בעסלם, ולכן נתפרדה החבילה. שמואל כונן לו בית דפוס באילזא (Oels)

---

1) ראה Wolf, Bibliotheca Hebraica, Tom II pag 886. De Rossi No.—199—210

2) התי׳ ש״ש במאמרו על דפוסי ב״י Ersch und Gruber. Encyklopädie, Section II Band 28 pag. 53

3) הה׳ דר. צונץ בזכרונות לישנות „באוצר הספרות" ח״א [illegible] ראוה״ם עמוד 378.

לכבוד

הרב החכם הגדול

Prof. Dr. M. Brann

(מורה בבית מדרש הרבנים בברעסלויא)

מגש

לאות כבוד ויקר

מאת המחבר.

KRAKAU, 1900.
Druck von Josef Fischer. — Verlag des Verfassers.

לכבוד הרב החכם הגדול
Dr. N. Porges
מנחת זכרון ואות הוקרה.

Friedberg, Bernhard

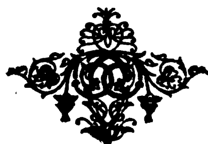
הדפוס העברי בקראקא

התפתחותו והשתלשלותו

משנת ר״ץ עד ימינו אלה

מאת

חיים דובעריש פריעדבערג.

קראקא, תר״ס.

בדפוסו של יוסף פישער. — בהוצאת המחבר.

